

felé haladó irányú volt. Erről különben van említés Szamosközynél is (MRHE 83). Lehet, hogy a felülről lefelé haladó irány írását akkor hagyták el, amikor a latinbetűs írás hatása alatt papírra kezdték lemásolni a rovásokat vagy tollal írni s ekkor fordultak a sorok vízszintesre s lett e régi írásmódunk jobbról-balra haladó.

Cs. Sebestyén Károly.

A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében.

Második közlemény.*

4. Az időszámítás és a 3-as eredeti jelentése.

A primitív ember térbeli tájékozódása nincs a tér pontosabb beosztásához kötve s ugyanígy áll a helyzet az idő felmérése, az időszámítás tekintetében is. Az ausztráliai népeknél nincsen éles különbség jelen és mult között, „ma, tegnap vagy holnapután, tíz éve vagy hat hónapja, az teljesen mindegy nekik”.⁵³ A primitívekhez elég közelálló délamerikai bakairok — jöllehet vadásznépek és így térbeli tájékozódásuk igen fejlett — az időt az alvások *számával* mérik: „egyszer alszunk, kétszer alszunk”.⁵⁴ A primitívebb vadász és nomád ember nagyon gyakran megelégszik az időrészek *kettes* beosztásával, pld. a „nap” és „éj”, a „tél” és „nyár” megkülönböztetésével, mert ezek az egyszerű felosztások elméjét nem erőltetik meg.⁵⁵ Az is előfordul, hogy a nappalt és az éjszakát nem a nap határozott szakaszaival, vagy a hold periódikus változásaival mérik, hanem egyszerűen kettéosztják.⁵⁶ Az időszámítás első szintézisei azután a több „éj-nap” vagy „nap-éj” kettes összetételében nyernek legegyszerűbb kifejezést. Kezdetben a nagyobb időszámítási egységeket is csupán kettéosztották; az indek „a Védák korszakában... arra szorítkoztak, hogy a hónapot két periódusra osszák: a világos félre, holdujtságtól holdtöltéig, és a sötét félre, holdtöltétől a következő holdujtságig”.⁵⁷ Tehát a hónap kettéosztásával egyidejűleg a hold *változásának* megfigyelése is a dualisztikus *ellentétek* jegyében nyer megfogalmazást. Az

* Az első közlemény a N. és Ny. 1934. július—szeptemberi számában jelent meg.

etruszkok és utánuk a rómaiak a hónapot az idusokkal csupán két részre osztották. A görögök Xenophon idejéig még az évet is csak kétfelé osztották, nyári és téli félre. Delphiben az ég derült része Apollóé és nővéréé, a tél Dionysosé.⁵⁸

Az időben lefolyó jelenségek lemérése ugyan az ellentétek jegyében is lehetséges volt, de annál kevésbé, minél nagyobb időtartamokat vettek fel egységül. A kultúra haladtával az emberi elme nem elégedett meg olyan tárgyiasításokkal, mint pld. a *nap* és *hold*, a *nappal* és *éjjel* szembeállítás, melyek csak nagy általánosságban követték az idő folyamatát. Az intenzívebb állattenyésztés, majd a földművelés szükségessé tették, hogy a nap vagy a hold pályájának egyes feltünőbb szakai: a nap és a hold *felkelte*, az égen való *kulminálása* és *lenyugta* mindinkább számba vétessenek. A következő lépés nem lehetett más, mint minden változás jellegzetes *három* vonásának: a *kezdet*, a *lefolyás* és a *vég* különbségeinek lerögzítése és a hozzá való alkalmazkodás.⁵⁹ A két legfőbb égitest jellegzetes *három* szakának az idősorban való rögzítése, majd a hold változásának három holdéjen át való szünete hozza létre az első kezdetlegesebb időszámítási módokat. Minden ilyen esetben tulajdonképpen mindig az alapnak: az „1+1+1“-nek *hármás* egységekben való, bezárt, szintetikus sort képező feltüntetéséről van szó.⁶⁰ Ez az oka, hogy az összes népeknél megtaláljuk a nap és a hold változásainak *hármás* összefűzését, melynek megfelelően az összes népek meséiben, szokásaiban, varázslásaiban elterjedt a *cselekmények hármás* periódusban való lefolytatása, *háromszori* megismétlése, az *időtartamok hármás* csoportokba való rendeződése.⁶¹ Az idő hármás beosztása azután továbbfejlődik és — különösen ott, ahol a földművelést intenzívebben gyakorolják — nyomot hagy a fejlettebb időszámításban is.

A cselekvések, szokások és időegységek a hármás időszámítás alapján is — akárcsak a térbeli dolgok numerikus számbavételénél — később nagyobb egységekbe rendeződnek, majd pedig már nem csupán a cselekvések, hanem a varázsláshoz szükséges eszközök s a misztikus erők (az istenségek) számára is mindinkább előtérbe lép a 3-as mellett a 9-es, sőt a 27-es szám használata.⁶² Ezt a következetes átalakulást mutatják az egyiptomi és babilóniai kultúrák, amelyekben mindinkább az öntöző földművelés lép előtérbe s ugyancsak ezt találjuk azokban a török népek hódításai által megalapozott, de mind nagyobb mérvben földművelővé vált kultúrákban, amelyek Eurázia észak felé eső részén keletkeztek, valamint az északi finn-ugor kultú-

rák s az ugor és török népek keveredéséből előálló magyarság gondolatvilágában is.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a 3-as szám, mint minden időszámítás alapja (eltekintve az egészen primitív, kőbor vadász és zsákmányoló népektől, amelyek a *kettes* számrendszer fokozatainak megállottak) csaknem minden népnél megtalálható és pedig elsősorban az időben lefolyó cselekményekkel kapcsolatban, majd a vallásos és rituális cselekményeken keresztül a többi képzetekkel kapcsolatban is.

5. A 3-as szám összefoglaló és szerkesztő jelentése a földművelés és városkultúrákban.

Láttuk, hogy a 3-as mint időbeli történéseket összefoglaló szám mindenütt jellegzetes alapszáma az időszámításnak. Azonban már a vadász népek társadalmában feltűnnek olyan törekvések, melyek a 3-as szám *összefoglaló* szerepét a *téri* viszonyokra is átviszik. A legegyszerűbb számlálásban is jelek vannak arra, hogy az elme a kettes számrendszereket hármasszámlálási móddal törekszik helyettesíteni.⁶³ A 3-as számot az intenzív földművelés kifejlődése juttatja eredeti, időszámítási jellegén túlnövő, az egész vallási és társadalmi gondolkört átfogó jelentőséghez. A földművelés nem kíván nagyvonalú cselekvéseket, hanem részletező munkához szabott, napi és heti időszakokat pontosan betartó, szorgos, békés munkálkodást.

Amikor a földműveléssel is foglalkozó vadász és nomád kultúrákban a 2-es számmal szemben föltűnően előtérbe nyomul a 4-es, ez a tény már maga is jelzi, hogy az ilyen társadalom a részletezőbb munkálkodás felé halad és ezért van szüksége nagyobb számegységre, mely a maga keretén belül több szétbontásra ad lehetőséget.

A számlálás és az időszámítás fejlődése a jelek szerint egybeesik a kezdetleges városkultúrák kifejlődésével úgy Egyiptomban, mint a Tigris és az Eufrát környékén, ahol a még domináló állattenyésztés mellett a *földművelés* és az *ipar* is virágozni kezdenek. A vállalkozással és kalandokkal járó *kereskedelmet* viszont a sziklás és rossz talajon élő vagy szűk területre szorított vadász és nomád népek teremtik meg, akiknek vállalkozó kedvét és zsákmányoló életmódját a tengeren való kalandozás fejleszti tovább, minthogy természeti környezetük nem nyújt számukra biztos megélhetési lehetőséget. Gondoljunk a görög előidőkre, az Iliás és Odysseia, illetve Trója és Mykéné társadalmaira, a phoeníciaiakra és krétaiakra. Ezek-

nek a kultúráknak a szociális viszonylatai az elválasztó kettőségek helyett az *összefoglaló kettőségek* irányában fejlődnek. A földművelés megvédésére szolgál a katonáknak és nemeseknek az állattenyésztők harcias erényeivel bíró osztálya, amely a szállás- és földterületet a hódítás jogán tartja birtokában s lassankint előkelő birtokos osztállyá csendesedik. A felsőbb osztály azonban már nincs oly éles ellentétben az alsóbb, a földműves osztállyal, mert a *kettő között* kialakul a primitív vadász és nomád népek varázslójából, sámánjából továbbdifferenciálódott papi osztály, amely nem csupán az állami és vallási szertartásokat vezeti s az orvoslást látja el,⁶⁴ hanem magas kultúrája révén az írástudó s a papi kollégiumok fejlődésével lassanként az egész adminisztrációt mindjobban a maga hatáskörébe vonja.⁶⁵ A társadalmi elosztódás ilyen módon már nem a kettőségekben, hanem a *hármasságok* jegyében alakul tovább.

A *földművelés* előtérbe nyomulása lassanként mindinkább reányomja bélyegét a társadalmi viszonyok megítélésére. A földművelés békés jellege ugyanis az *érzelmelek* kimélyülését hozza magával s az akarat uralma helyett a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére való törekvéseket. A családi élet bensőségebb lesz s a nő és a gyermek szerepe mindinkább kidomborodik.⁶⁶ Ezzel párhuzamos pld. az egyiptomiaknál az emberi élet fölé emelt istenkörökben a női istenségek nagy száma, a családi életben az anyajog előtérbe nyomulása⁶⁷ s a női uralkodóknak és a testvérházasságoknak a nomádokhoz képest aránytalan gyakorisága.⁶⁸ Jellemző ezekre a kultúrákra a családi *hármasság* kultusza, amelyben a családi *összetartozás*, az érzelmelek belső *egysége* fejeződik ki és ahol az anya, az apá és a fiú hármasságában a gyermek numeritása köti össze a férfi és a nő ősi ellentétét.⁶⁹ Ez az új hármasság tulajdonképpen a nomád családban *kiemelt* elsőszülött fiú helyett a földművelő társadalmakra jellemző érzelmi *összefoglalásban* kapcsolja egybe az apa és az anya személyét.

Ennek a társadalmi fejlődésnek az eredménye azután, hogy a 3-as szám lassanként már nem csupán az időszámítás alapszáma lesz, hanem — az elválasztó, dualisztikus ítéletekkel szemben — jellegzetes száma mindennemű *összefoglaló* ítéletnek. A 3-as számot ekkor már nem csupán a sok, a hatalmas stb. analógiájaként fogják fel, hanem a *teljesség*, a *befejezettség* értelmében is s ebből az értelemben mindinkább alkalmazzák a téri viszonyokra, majd a legkülönbözőbb társadalmi vi-

szonyok kifejezésénél is tért hódít a 2-es rovására. A szokásokban, mesékben, mondákban szereplő *dolgok* száma pld. igen sokszor a *hármasság* jegyében fejeződik ki. Az egyiptomi és indiai mesékben vagy akár a saját ősi meséinkben is mind gyakrabban szerepel 3 testvér, 3 kísérő, 3 óriás, 3 boszorkány, 3 sárkány stb.; a finn-ugor és török népek eredetmondáiban, történeteiben a hősök, a vezérek, a törzsek is gyakorta *hármán* vannak, sőt a szertartásokban szereplő személyek száma is gyakran 3.⁷⁰ Az egyiptomi, sémi, ind és görög vallási mithoszok istenkörei is a 3-as szám alapján rendeződnek s később azután úgy ezekben a viszonylatokban, mint más társadalmi vonatkozásokban természetesen jelentkeznek a 3-as megkétszereződései: a 6-os, a 12-es, valamint többszörösei: a 9-es és a 27-es.⁷¹ Mindez nemcsak azt bizonyítja, hogy az illető népek már ősrégi időkben áttértek a földművelésre, hanem azt is, hogy szociális viszonyaik kifejezésénél mind nagyobb mértékben törekszenek ilyen *hármás*, *szintetikus* jellegű ítéletek tervszerű megszerkesztésére.

6. A 7-es szám és a számok irracionális jelentősége.

A primitív s a primitivekhez közelálló vadász és pásztor-népek számlálási módjában fontos határpontot képez a 6-os szám. Nem egy ausztráliai és délamerikai törzs a kettes csoportok során jut el a 6-os számig: ami azon felül van, az „sok”. (l. a 11. jegyzetet.) Egyes újguineai népek viszont a 2 hármás csoport összekapcsolásával jutottak el a 6-os számig, mint legmasabb határozott számig. (l. 50. jegyzetet.) A finn-ugor népeknek 1–6-ig terjedő számnevei közösek.⁷² Hogy épen a 6-os szám körül jelentkezik az említett megállás, az nagyon egyszerű lelki okokra vezethető vissza: a 6-os szám az elválasztó ítéletek nyomán kialakult 2-esnek s az időbeli történéseket összekapcsoló elsődleges 3-asnak legegyszerűbb kombinációja s az egyszerű ember számlálásában a 6-os szám után szokott leggyakrabban jelentkezni az az állapot, amikor a határozott mennyiségekkel való számlálás — történjék az akár fejben, akár az ujjak segítségével — már kényelmetlenséget, fejtörést okoz. A primitív ember tehát a neki szokatlanabb mennyiségre, amelyre különben sincs szüksége, minden további gondolkodás nélkül rámondja, hogy „sok”. Ha azután ezen az elméleti gátláson túl akar jutni vagy túl is jutott, akkor tétovázni kezd a 6-os számhatár zárt keretei és a 7-essel mint magasabb egységgel való szabaddabb számlálás között. Északi nyelvrokainknál, a voguloknál

és osztjásoknál — akiknek költészetében a számritmus nagy szerepet játszik — határozott nyomai vannak egy új számlálási módnak, mely a 6-os számtól kezdődően fejlődik ki; a 6-os számnál azonban határozott megtorpanás érezhető. Ezt mutatja a 6-os és 7-es számot összekapcsoló számjáték gyakorisága, a lefelé haladó számjátékokban pedig a 7-es és a 6-os számok viszonyításának egyenesen túlnyomó többsége.⁷³ Az egyes számoknak ugyanezt az ingadozását találjuk a sémi és az árja népeknél is.⁷⁴ Ezek után természetes, hogy a vogulok és osztjások számlálásában és mondáiban — jóllehet 1000-ig és még tovább is számolnak s határozott nyomok mutatnak arra, hogy átmenetek a 10-es, 20-as, sőt magasabb számrendszereken is — a 7-es mint végső határszám rendkívüli módon kidomborodik s részben a *sok*-nak, nagy-nak, hatalmas-nak, rendkívüli mennyiségnek,⁷⁵ de ugyanakkor a negatívumnak is legfőbb kifejezője lesz. Hogy a magyar népmese igen gyakran e szavakkal kezdődik: „hol volt, hol nem volt, *hetedhét* országon is túl volt“, valószínűleg szintén arra mutat, hogy bizonyos ponton az ember a valóság, a határozottság birodalmából a határozatlanság birodalmába, a téri határozottság helyett az időbeliség bizonytalanságába, egyszerűen a *mesék* világába siklik át.

A 7-es számra tehát nem is a külvilág jelenségeinek számbavételénél, a dolgok megszámlálásánál volt igazán szükség, hanem jelentőségét inkább azon a lelki folyamaton keresztül nyerte, amelyen át hozzá eljutottak. Ennek következtében természetes, hogy a 7-es számnak s a vele összekapcsolt tartalmaknak bizonyos irracionális jellegük van. Ezt az irracionális jelleget csak fokozza és megerősíti az a tény, hogy a 7-es szám — amint a következőkben látni fogjuk — részben az emberi lelken kívül fekvő okokból, a holdhónapos időmérés alapján az időszámításban is különös jelentőséghez jut.

*

A számlálás elsődlegesen az értelmi gondolkodás körébe tartozik, azonban a számfogalom létrejötte és kialakulása, mint láttuk, irracionális mozzanatokkal is kapcsolatos. Ezeknek a vonatkozásoknak érdekes kivirágzását jelentik a vogul-osztják népköltészetnek eddigelé nem eléggé méltányolt *számjátékai*. E számjátékok lényege a szereplő személyek, tárgyak, időegységek és cselekedetek *számának* a szavak egyszeri, esetleg kétszeri ismétlésével kapcsolatos fokozása (progresszív számjáték), ritkábban csökkentése (regresszív számjáték). Ez a számbeli játék, amely a vogul-osztják népi énekekre annyira jellemző,

kiterjed mindazokra a számokra, amelyek a vogul-osztják nép gondolkodásában a számolás fejlődése révén jellegzetesek lettek, így a 2-es, 3-as, 4-es, 5-ös, 6-os, 7-es, sőt a 10-es és 20-as számokra is.⁷⁶ A számolás legtöbbször progresszív irányban jelentkezik és pedig elsősorban a 2–3 és a 3–4 viszonylatban, ami annak a jele, hogy ezek körül a számok körül történtek legrégebben az átmenetek egy újabb számrendszerre. Hasonló megtorpanást jelez a 7-es számnak kétszeri megismétlése; ugyanilyen ismétlés szórványosan a 2-essel és 3-assal is előfordul, a 7-essel azonban igen gyakran („2 ég, 2 asszony“; „3 bércecske, 3 bércecske“; „7 tél, 7 nyár“; „hegyi 7 vadászhurok, hegyi 7 vadászhurok“ stb.). A számok háromszori megismétlése a 3-assal és a 7-essel kapcsolatban fordul elő („3 hófehér, 3 vörösesbarna, 3 tarka rénökör“; „nyusztfogó 7 vadászhurokos férfi erdei 7 vadászhurokjához megy, vízbeli 7 vadászhurokjához megy“ stb.). Jellemző a különböző számok három sorozatú megismétlése is (pld. „1 szökés, 2 szökés, 3 szökés“; „5 éj, 6 éj, 7 éj“ stb.). Az 5-ös a 7-essel is előfordul, ami azt mutatja, hogy egyes számokon, nem pedig a szavakon van a hangsúly („5 rikoltás, 7 rikoltás“; „5–5 szent rikoltás, 7–7 szent rikoltás“ stb.). A számok megismétlésénél a 7-es szám a végső határ.⁷⁷ Előfordul egyes számok regresszív jellegű összekapcsolása is (20-as a 10-essel, 6-os az 5-össel, 4-es a 3-assal, 3-as a 2-essel), azonban az esetek túlnyomó többségében mégis a 7-es a 6-ossal kerül viszonylatba. (Lásd a 73. jegyzetet.)

Az északi vadász-halász népek képzelete nemcsak féktelen, az arányokat végtelenségig nagyító, egyszóval *akartati* jellegű, mint a nomád hősköltemények, hanem játékos, tehát *érzelmi* jellegű is, amit a skandináv hitregék betűs alliterációi épúgy tanúsítanak, mint a vogul-osztjások regresszív és progresszív számjátékai. Ezek a számjátékok a kezdetleges ritmusnak nemkevesebbé figyelemreméltó jelenségei, mint az alliterációk s azt mutatják, hogy a nyelvbeli ritmus lehetősége nem csupán egy, hanem több irányban (a betűalliterációk, számritmusok, rím és versmérték, kötött és kötetlen verselés, vers és mozzanatos vagy ritmikus próza irányai felé) egyformán jelentkezhetnek.

7. Az időszámítás végleges kifejlődése és a 7-es, a 12-es, az 5-ös (a 10-es és a 100-as) számrendszerek.

A nap és a hold szakaszainak pontosabb beosztására mindenestre a földművelés adhatta az első indítást. Mégis való-

színűleg a vadász-halász, zsákmányoló és kóbor nomád népek körében kialakult *kereskedelem* volt az, mely nagyobb vállalkozó szellemet követelt és reászorította az embereket arra, hogy elméjüket megfeszítsék, hogy nagyobb számegységeket áttekintsenek, hogy határozott időpontokat lerögzítsenek s úgy térbeli, mint időbeli számításaikat mindinkább pontosabbá tegyék.

Az időszámítás kiépülése a nap és a hold változásainak alaposabb megfigyelésével indult meg. Ezekben a változásokban olyan külső tényezőt kellett az időszámítás céljaira keresni és kihasználni, amely az eddiginél több egységet foglalt magában. Erre a célra a hold változásainak megfigyelése kezdetben alkalmasabbnak látszott, mint a napé.⁷⁸ A hold visszatérő periódusát a primitív népek először *kétfelé* osztották, az újhold feltűntét véve az időszámítás természetes központjának. Amikor az idő pontosabb felmérésére az egyszerű kettéosztás nem volt elégséges, áttértek a hold visszatérésének *három* elosztására s így születtek meg a 3 és 9 napos hetek és a $3 \times 9 = 27$ egységre osztott holdhónap.⁷⁹ Egyes népeknél, így Jáva és Bali szigetén, valamint egyes északamerikai indián törzseknél az időszámításban *három* napos „hetet“ is találunk.⁸⁰ A hold járásának a fejlődő folyam- és tengerjáró kereskedelem igényeihez mért pontos lerögzítése azonban megközelíthetőbb volt a 4-es felosztás alapján s ennek következménye, hogy az uralkodó időszámítási egység végül is a hold változásainak is megfelelő 7 napos „hét“, illetve a négy osztatú 28 napos holdhónap lett.

Az újabb egységgel, a 7-essel az ember nemesak több és nagyobb időmennyiség összefoglalását kísérelti meg, hanem azt is, hogy a sokszorozás segítségével az új alapszámból kiindulva nagyobb *mennyiségeket* is ki tudjon fejezni. Úgy északi nyelvrokonainknál, mint a sémi és az indogermán népeknél nyoma van annak, hogy az új egység: a 7-es sokszorozása segítségével kétszeres, háromszoros és még nagyobb időmennyiségeket is össze tudtak foglalni.⁸¹ Ezzel párhuzamosan lesz a 7-es szám a 3-assal és 9-essel versenyezve az időmennyiségek kedvelt számává,⁸² majd további analógia kapcsán alkalmazást nyer a vallási és társadalmi szokásokban és a térbeli mennyiségekre vonatkoztatva is.⁸³ A 7-es szám, illetve a neki megfelelő időszegmentum: a „hét“ ilyenmódon nem csupán a nagyobb és pontosabban számontartható időegységek megrögzítésére szolgált, hanem a *térbeli*, egymásmelletti tárgyak és személyek számszerű összefoglalására is, ép úgy, mint ezt a 3-asnál vagy a 9-esnél láttuk.

Ezen a fokon azután a „sok“, a „nagy“, a „rendkívüli“ jelzésére már a 7-es többszörösei szolgálnak.⁸⁴

Az új időmennyiség: a 7 naphól álló „hét“ kisebb időtartamokra ugyan pontosabb és részletszerűbb mértéket alkalmaz, az ember azonban lassankint rájön, hogy nagyobb időtartamokra épügy nem ad megfelelő mértéket, mint ahogy nem alkalmazható hiánytalanul a térbeli viszonyokra sem. A nomadizáló, a vadász vagy a primitívebb folyam- és tengerjáró népek ugyan többnyire megmaradtak a *hetes* időszámítás mellett, azonban az ő szokásaikban is bizonyos ingadozás észlelhető a 7-es szám mint kerek, tökéletes szám alkalmazása körül és mellette más számok: a 6-os, a 8-as, illetve a 10-es jelennek meg végső alapegységül. Valahányszor pontosabb időszámításra volt szükség, a népek nem e primitív „hetek“ szerint számláltak, hanem a hold egyes napjait: a *huszonnyolc*, a *huszonkilenc* vagy a *harminc* napot számlálták meg pontosabban.⁸⁵ Ezen a vonalon fejlődött ki végül a kereskedelem fokozatos előtérbe nyomulásával s a komplikáltabb számműveletekre alkalmasabb *szorzás* mind nagyobb mérvű felhasználásával a $3 \times 10 = 30$ napot magába záró holdhónap és a 12 hónapos holdév.⁸⁶ Ezeknek első alkalmazását valószínűleg a kitűnően pásztor, a vadász-halász és a tengerjáró népeknek köszönhetjük.⁸⁷ A 30 napos holdhónap és a 12 hónapos holdév elterjedését nyomon követte ugyanezen számoknak a társadalmi szokásokban való elterjedése és használata.⁸⁸ Az év 12-es beosztása azonban jobban beidegződött, mint a hónap 30 napra osztása, amit mutat a 12-es szám gyakori előfordulása a mondavilágban, a mítoszban és elterjedése keleten s nyugaton, fel egészen Skandináviáig.⁸⁹

Az időszámítás teljes kialakítása, valamint a napévrre való teljes áttérés azoknak a népeknek köszönhető, akik népességük sűrűsödésével szűk területüket mindjobban kihasználni akarván, a földművelés legintenzívebb formáját: az öntöző földművelést honosítják meg. Így lesz Egyiptom, Babilónia, India, Kína s a nagy folyóvizek: a Nílus, az Eufrátes-Tigris, a Ganges, az Indus, a Hoangho melléke egy-egy virágzó kultúra középpontja, ahol a föld termése és biztos hozadéka minden másnál fontosabb. Az öntöző földművelésnél nem csupán a hetek, hónapok, hanem az évszakok változása is rendkívüli jelentőségű: Folyton a termés visszatérő periódusait tartván szem előtt, a földművelésnek ennél a módjánál a népek elősorban már nem annyira a hold járása, hanem a *nap* szerint

igazodnak s így térnek át az évszakok pontos megfigyeléséről a holdév pontos megfigyelésével, majd a 30 napos holdhónapok kiegészítésével és megtoldásával végül is a napévre.⁹⁰ Ebben a fejlődésben a 7-es szám is elszakad a holdhónapoktól; mint-hogy azonban a szorgos, részletező földművelés nem nélkülözheti egy kisebb egységnek, a 7 napos „hét”-nek a hónapoktól független, egész éven keresztül való használatát, azért nyer új alkalmazást a régi kultúrákban a bolygójárású „hét”: a *hebdomas*.⁹¹ Mi sem természetesebb azután, hogy amint a „hetet” 7 napra, a hónapot 30 napra, az évet 12 hónapra osztották, ugyanúgy előtérbe jutnak a számlálásban és a társadalmi szokásokban is a 7-es, a 30-as és a 12-es számok. A földművelés nagyarányú kivirágzása magával hozza egyfelől az ipar, másfelől a kereskedelem kivirágzását is és mindezeknek kapcsán szükségessé válnak a nagy számokkal való számítások, majd fejlődésnek indulnak a különböző tudományok és pedig — e kultúrák más tudományaihoz képest aránytalan mértékben — elsősorban a mértan és a csillagászat. A számlálásban, az idő- és térszámításban most már egyaránt a *szorzás* lép előtérbe, mint amely művelet aránytalanul könnyebben jut el a nagy mennyiségek leméréséhez. A térbeli számításban az 5×10 , a 10×10 , majd ennek sokszorososa, a 10×100 kerülnek előtérbe s úgy az ókori, mint a török, a kínai kultúrákban és az ugor népeknél az 50-es, a 100-as és az 1000-es számok sorra felveszik a *sok*, a *nagy*, a *hatalmas* jelentését, idővel pedig a társadalmi szokások kedvelt számaivá lesznek.⁹² Így alakulnak ki egyfelől Babyloniában, másfelől a Földközi-tenger partján (Phoeniciában, a zsidóknál, a kisázsiai görögségnél, stb.) a földművelés és ipar nyomán fel lendülő kereskedelem kivirágzásával a mértékes, az $5 \times 12 = 60$ percre és $60 \times 60 = 3600$ másodpercre osztott órák a $2 \times 12 = 24$ órára osztott napok és a $6 \times 60 = 360$ nappól álló esztendő, ami a 60-as számnak is bizonyos elterjedtségét hozza magával.⁹³

Ezzel körülbelül eljutottunk azokhoz a számrendszerekhez és számképekhez, amelyek a mai napig dominálják az emberi gondolkodást. A számmennyiségeken való továbbhaladás már csupán a meglévő számképzeteknek az általánossá vált számrendszereken belül való ismétlését jelenti. A számlálási készségnek a végtelenig való fokozása, a matematika tudományos fejlődése, másfelől a számmissztika kifejlődése⁹⁴ már nem változtat azon a tényen, hogy a legfontosabb számok és számrendszerek szoros és elsődleges kapcsolatban vannak és maradnak az értelmi, érzelmi és akarati ítéletekkel, az elsődleges és továbbfej-

lódott térbeli és időbeli tájékozódásokkal, valamint a legfőbb foglalkozások egymásközötti versenyével. Ez az oka, hogy a régi, beidegzett időszámítási formák mai napig is érintetlenül megmaradtak s ma is lépten-nyomon találkozunk az *akarati, az ethikus ítéletek éles kettősségével, az összefoglaló ítéletek hármasságával*. E számformák a legkülönbözőbb változatokban mindig újra felfrissülnek és folyton élnek, mert legvégsőbb alapjaikban az *emberi gondolkodásba* vanna beágyazva!

Bibó István.

Jegyzetek.

⁵³ Roheim G. levélbeli közlése az ausztráliai arandákról.

⁵⁴ K. v. d. Steinen i. m. 72.

⁵⁵ Houzeau írja (A csillagászat történelmi jellemvonásai, 58—60.): „a nap és az éj szabályszerű visszatérte, mely váltakozva két fázist, egy aktivát és egy passzívát jelöl meg, a népek többségénél a lételnek és a nem-lételnek fogalmával kapcsolódott össze. Úgy okoskodtak, hogy amint a nem-létel megelőzi a lételt, éppen úgy az éj megelőzi a napot: ez a nem-létel volt a napi időszakasz kiinduló korszaka, úgy, amint hasonló felfogás szerint a tél az évnek volt a kiinduló pontja. A khaldéusok azt mondták, hogy a világ az őszi éj-napegyenlőség idején, azaz akkor kezdődött, midőn az éj felülkerekedett a napon. Az ó-kor sok népe a napi időszakaszokat az éjek révén számlálta: ilyenek voltak a numidiaiak, Caesar gal-lusai, Tacitus germánjai. De különösen Északon tett szert az éj szembeállóbb jelentőségre. Ugyancsak itt ugyanazon néptörzsek, melyek éjnek szerint számláltak, analogia révén az éveket hóhullások, vagyis telek szerint számlálták. Ez volt a szokása a szibériai és az észak-amerikai törzseknek. A Jenisszei-vidéki oszttyákok, mikor megkérdezték hogy hány évesek, például így felelték: »Ennyi meg ennyi hóhullásos vagyok«, és az észak-amerikai írókézek: »Ennyi meg ennyi tele, hogy a világon vagyok«... „A skandinávoknál az éj nemcsak hogy megelőzte a napot, hanem még az éjek leghosszabbika, tehát a téli napfordulat éje szülte a többi. Ugyan-ilyen éjjelen esett meg a világ teremtése is. Ennélfogva ezt az éjet „anya-éj“-nek nevezték. Ez volt az éj legnagyobb ünnepe s ugyancsak az új év kezdete“... „A nap az éjnek fia volt“ V. ö. M. P. Nilsson, Primitive Time-Reckoning, 12. „Primitive peoples have no term to express this idea and must describe the period by means of expressions equivalent to 'day and night', e. g. 'sun-darkness' (Malay-Archipelago), 'light and darkness' (Jukaghir in N. E. Asia)“.

⁵⁶ Horrebow szerint az izlandiak a XVIII. században a nap-szakok jelölésére a következő kifejezéseket használták: „fél-nap, egész nap, ... déli nap, dél, fél-est... est-éj, éjfél“. (Houzeau i. m. 62.) — V. ö. Nilsson i. m. 12: „La Billardiére in the year 1800 relates of the very low Tasmanians, now long since extinct, that they had some idea of regulating time by the apparent motion of the sun. In order to inform him that they would make a journey in two days, they indicated with their hands the diurnal motion of the sund and expressed the number two by as many of their fingers.

This, he asserts, is the only reference that can be found to any knowledge of the movements of the heavenly bodies.

⁵⁷ Houzeau i. m. 382—383.

⁵⁸ Curtius, A görögök története, Budapest 1876. II. 250.

⁵⁹ Houzeau i. m. 62—63.

⁶⁰ „Az Újvilág vad törzseinek túlnyomó része alig tűzött ki négy pontot a napi időszakaszban: a Nap felkeltét, delelését, lementét és az éj közepét. A Fuca-szoros melletti makah-indiánok még jelenleg is csak öt kifejezéssel élnek: *yowie*, a Nap felkelte; *ta-kassie*, a dél; *art'hl-ha chitl*, a Nap lementé; *ar-tuktl*, az est; *up'ht-ut-haie*, az éj közepe. Az inkák, mindamellett, hogy sokkal fejlettebb állapotban voltak, nem sokkal messzebbre mentek. Megkülönböztették a hajnalt, a Nap felkeltét, a *pacari* reggelt; a *punchau* napot; a Nap lementét és a *tuta*, éjt és ebben egy külön időpontot a közepén.“ ... „A jelenkori araboknak még most sincs más felosztásuk, mint a Nap felkelte, emelkedése, kulminációja, alászállása, az esti szürkület vége, a tulajdonképeni éj, az első kakasszó és a hajnal hasadása.“ (Houzeau i. m. 62—63.)

⁶¹ A halál eredetéről szóló és z a k a m e r i k a i nagy monda-ciklusban gyakori a 3 nap múlva bekövetkező feltámadás. (V. ö. Frazer, *The Belief in Immortality* 67. és Dubois, *The Religion of the Luiseno Indian of Southern California* 135.) A *dakoták* néptáncaiban 3-szor forognak meg egy baltát. (Dorsay i. m. 456.) A déla m e r i k a i b a k a i r o k teremtési mondájában a fehér keselyű először a hajnali pirosságot hozza el, másodszer a holdat, harmadszor a napot, ugyanebben a mondában a vízért 3 napig mennek, 3 fazekat találnak. (Steinen i. m. (magy. átd.) 232—235.) A u s z t r á l i á b a n a nőrablót úgy varázsolják meg, hogy 3 napon át ráolvasnak egy miniatűr kókésre. (Róheim, *A varázserő eredete* 28.) A *nerinnyeri* törzsnél az ifjú szakállát kitépik, a harmadik kitépés után férfiúvá nyilvánítják. (Beöthy L. *A társadalmi fejlődés kezdetei* 60.) K ö z é p - a u s z t r á l i á b a n az *aranda* varázsló rámutató csont erejét 3 varázsigével fokozza. (Spencer and Gillen: *Native Tribes of Central Australia*, 505, 536.) A d é l a u s z t r á l i a i *enahlayok* szerint 3 napig tart a lélek útja a másvilágba. (Parker, *The Enahlay tribe* 78, 96.) A f r i k á b a n is gyakori a 3-as. *Sierra Leonében* a fiatal gyermeket 3-szor emelik át az elhunyt szülő holttestén. (Abiose, *Some West-African Customs, Folklore XVIII.* 88.) *Togóban* az égisten templomát minden harmadik évben füvel kell befedni. (Spiet L., *Die Religion der Ewer in Süd-Togo*, 26.) A főnök előtt 3-szor hajolnak meg és 3 felkiáltással üdvözlik; a főnök 3-szor hívja föl jelentkezésre a tolvajt. (Magyar L. *Délafrikai utazásai* 28, 67.) K ö z é p - a f r i k á b a n az ajándékot 3-szor szokás megköszönni. (Stanley, *Utazásom Középfrikában* 198.) A *lendu* törzsnél a szertartás vezetője 3-szor ejti ki a varázserő nevét. (Róheim, *A varázserő eredete*, 225.)

Az e g y p t o m i a k n á l napjában 3-szor kellett az isteneket tisztelni, 3-szor a papnak mosakodni, 3-szor áldozatot bemutatni, 3 napig bizonyos varázslatokat ismételni. (Sethe i. m. 37—39.)

A z s i d ó k n á l Bálám 3 ízben veri meg szamarát s 3 ízben áldja meg az izraelitákat; (Moz. IV. K. XXII. 28. 33. és XXIX. 1.) Illés 3-szor kéri az Urat, hogy térjen vissza a gyermekbe a lélek; Királyok I. K. XII. 5.) Lábán 3 napi járóközt vet ő maga és Jákob közé, harmadnapon mondják meg neki, hogy Jákob megfutott. (Moz. I. K. XXXI. 22.) A frigyláda 3 napig megy a zsidók előtt; (Moz. IV. K. X. 33.) Eszter megparancsolja Mardokheus útján a.

zsidóknak, hogy bőjtöljenek érte 3 napig, ő is ugyanígy bőjtöl szolgálóleányaival; (Eszter IV. 16.) a jerikói kékék 3 nap múlva térnek vissza. (Jozsu II. 22.)

A görögöknél Laodámia könyörgésére Protesilaos 3 órára visszatér az élők közé; Penelope 3 éven át éjjel kibontja szövését; Heraklesnek 3 évig kell Omphalénál szolgálnia; Achilles 3-szor kergeti Hektort Trója körül s 3-szor kerül meg Hektor tetemével Tróját; Odysseus bajba jutva 3-szor kiált, míg végre Menelaos meghallja és segítségére siet; Odysseus 3-szor akarja megölelni anyját s az 3-szor kisuhan kezéből; Az Odysseiában Charydis 3-szor hörpenti föl a tenger vizét s ugyanannyiszor adja vissza. Sarpedon Zeus kegyéből 3 emberöltőt él, Nestor szintén. Athénben a temetés a harmadik napon történt; a temetkezési szertartás végzetével 3-szor nevén szólították a halottat s 3-szor mondták: „élj boldogul“; (Fustel de Coulanges i. m. 9.) a házassági szertartás 3 cselekményből állott; (U. o. 52.) az a szónok, aki 3-szor javasolt a törvénnyel ellenkező határozatot, többé már nem javasolhatott; (u. o. 504.) a javasolt törvényt 3 vasárnapi időközben hirdették ki; (Roscher i. m. 54, 64.) A nép a törvény megváltoztatására 3-szor gyűlt össze és csak harmadszorra szavazott. (u. o. 505.) A nagy Dyonyisiák ünnepe 3 napig tartott, a Thermosphoriák ünnepe szintén. (u. o. 64.) 3 napon át ülték Hyacinthia ünnepét; 3 napig tartott Athénben az Apaturia, a phrátia tagjai összejövetelének ünnepe, továbbá a kis Eleusiana ünnepe.

A rómaiaknál 3 napig tartott Minerva ünnepe. A hónap 3 fő napján: Calendae, Nonae és Idus napján áldoztak az isteneknek. Az aratás utáni játékok 3 éjjel 3 nap tartottak. A földet körmenetben 3-szor körüljárták. A házassági szertartás 3 cselekményből állott. (Fustel de Coulanges i. m. 54.) A nő csak akkor örökölhetett családjától, ha a férjével való együttlakást évenként 3 napon át megszakitotta. (u. o. 473.)

A törököknél temetéskor a sírt lóháton 3-szor megkerülik. (Vámbéry i. m. 197.) A *kirgizeknél* a menyasszony 3 nap múlva távozik a szülői háztól; a menyasszonynak, mikor apja sátorába lép, 3-szor kell meghajolnia, a tűzhely előtt ugyancsak 3-szor; (u. o. 301.) a vőlegénynek mikor a nászsátorba lép, 3-szor kell magát meghajtania; (u. o. 287.) a lebetegedéskor levágott kost a születés után 3 nap múlva elégetik; az asszony a szülés után 3 nap múlva fölkel; (u. o. 265.) az anya szülés után 3 napig más csecsemős asszonnal szoptattatja gyermekét; (u. o. 267.) a 3-ik napon történik a csecsemő ünnepélyes bölcsőbe fektetése; (u. o. 268.) ha a gyermek az anyja tejétől megbetegszik, az anyának 3 napig nem szabad ennie; (u. o. 271.) az új asszonynak 3 évig nem szabad magát mutatnia sem ipjának, sem a család más férfitagjának; (u. o. 302.) a fiúgyermeket 3 éves korában lóra ültetik s ekkor nagy ünnepélyt tartanak. (u. o. 270.) *Keletturkesztániak* a vőlegényt és születit 3 napon át vendégelik. (u. o. 411.) *Csuvasoknál*, mielőtt az asztalhoz ül a násznép 3-szor megfordítják az asztalt; (Mészáros, A csuvas ősvallás 456.) a vőlegény sebes hajtásban 3-szor megkerüli a menyasszony kocsiját; (u. o. 460.) a vőlegény 3-szor kínálja meg a menyasszonyt; (u. o.) a menyasszony 3-szor felrugja a telemert vödört; (u. o. 461.) sörünnepkor az asztali dalt 3-szor énekelik; (u. o. 170.) imádság után 3-szor fejet hajtának; (u. o. 44.) temetéskor a halottat 3-szor meglóbálják; (u. o. 216.) az első halotti tort a harmadik napon tartják; (u. o. 224.) minden harmadik évben a mezei áldozat harmadik napján új tüzet élesztenek; (u. o. 138.) 3 napig tart náluk az őszi

áldozat; (u. o. 115.) minden harmadik évben mutatnak be áldozatot a házörző szellem számára. (u. o. 116.) *Ozmán-törököknél* a kuruzslásokban rendszerint 3-szor kell valamely ténykedést megismételni. (Mészáros, Az ozmán-török nép babonái 148.)

A finn-ugor népek közül a *finneknél* táltossá (sámánna) a gyermek csak úgy lehet, ha viselős anyja 3 csütörtökön át kakasvelőt eszik; hatalmas táltossá úgy válhatik az újszülött gyermek, ha mielőtt 3 éjet megér, 3 vizesésből 3-szor habot merítenek; (Krohn i. m. 181–182.) a szítával való jóslásnál olyan kefét kell használni, mellyel 3-szor megkefálték a halott fejét. (u. o. 188.) *Cseremiszek* rendszerint 3 évenként gyülnék össze áldozni; áldozat előtt a papnak és segédeinek 3-szor kell körüljárni a gyülekezetet s 3-szor kell végigsuhintani az áldozati állat hátát. (u. o. 220.) *Lappoknál* a medvevadászat vezére 3-szor üt rá az első ház ajtajára; a medvetor 3 napig tart; a medvetor után 3-szor átugorják a tüzet. (Bán A. i. m. 333., 335., 343.)

A vogulosztják hősi énekekben, mithikus regékben, idéző igékben, sorsénekekben, vitézi énekekben, állaténekekben, medvénekekben számtalan kifejezés mutatja a 3-as gyakoriságát: „3 napig folyó harc“, „éjjelestül 3 nap ideje múltáig“, „a keresztet hajót 3-ik napon vízre toljátok“, „harmadnapra született ember vagyok“, „3 éjjel 3 nap üldözte“, „3 éjjel 3 nap iddógált a nép“, 3 rénköröskéim 3 ízben futnak el“, „bálványt megillető 3 könyörgéssel könyörögnek hozzád“, „3 siralmú siralmas rimánkodással rimánkodik hozzád“. A csodás nagy fenyőt a hős vagdalja, de csak 3-ik nap dől le s ettől a föld 3 éjjel 3 nap réng“. A szárazföld teremtése minden egyes erről szóló regében 3 nap alatt történik; „harmadnap fog immár az Égatya az ember teremtéséhez“ (s ekkor létrejönnek az emberiség ősei); a táltosló 3-szor kérdezi a Világügyelő férfit; Numi Tarem 3-szor vágja háza padlójához a feleségét; a fürdőhöz való víz a Világügyelő férfi házában 3 üstben forr, a forrást, amely 3-szor megindul, a Világügyelő férfi lecsendesíti. Az istentiszteleten 3-szor megfordulnak a bálvány előtt s befejezésül 3-szor a padlóra ütnek fegyvereikkel. A hőst a vízből egy csodamadár menti ki, amely 3 szárnyecapással érkezik oda. Az ősvíz 3-ik napján a tundrahalmán élő emberpárnak a víz mindenütt földdé változik. Az obi öregnek két bálványtemploma volt s mindegyikben 3–3 évenként tartózkodik: (Noviczky Grigorij, Rövid leírás az osztják népről, 1715. Idézve Munkácsi V. N. Gy. I. XCVIII.) Az osztjákok minden elhunyt családtag után bálványt készítenek: az ilyen bálványt 3 éven át házi istenségüknek tartják, 3 év múlva eltemetik. (Savrov körorvos naplója után írja Beljavszkij, Utazás a Jegestengerhez, 1833. Idézve Munkácsi V. N. Gy. I. CLXI.) Felsőszovzvai voguloknál a Nar-ajka bálványt minden 3 évben egyszer elviszik a pelimi istenhez látogatóba. (*Gondatti*.) Az égi rénfalkában legel egy 3 éves réntulok és egy 3 éves jávor. A Világügyelő Férfi részére 3 évben egyszer minden vogul köteles áldozni. (Mindezekre vonatkozólag lásd Munkácsi Vogul népköltési gyűjtemény I–IV, Tündér és ördögféle mythikus lények. Ethn. 1909: 213.)

Az ősidőkre oly sokszor visszamatató népmeséinkben nem egyszer 3 napig tart az esztendő. A hős 3-szori kiáltásra kap segítséget; 3 éjjel jön a királyfihoz szerelmese; 3-szor kell megölni a boszorkányt; 3-szor kell földhöz csapni az ellenfelet, pld. az óriást stb. (V. ö. Magyar Népköltési gyűjtemény III. és X. k.) Népszokásainkban is túlnyomó a 3-as. Gecsejben a lakodalom ősi szokás szerint 3 napig tart. A kikosarazott legény az udva-

ron kalapját 3-szor földhöz vágja, hogy a leány 3 évig ne kapjon férjet. (Lásd bővebben Gönczi i. m. 13.)

⁶² Az egyiptomiak egyik istene 9-szer teszi meg egy éjjel az égi utat; a varázsszerekeket 9-szer szokták kipróbálni. (Sethe i. m. 39.)

A görögöknél is elterjedt a 9-es szám tisztelete a 3-as mellett. Jellegzetes szokás volt a herosok korában a 9-ik évi ünnep; Delphiben, minden 9-ik évben nagy ünnepeket tartanak Apollo tiszteletére; a Bacchos mysteriumokban 9 napi böjt volt előírva. (Roscher, Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen, 10, 11, 58.) Hephaistos 9 évig kovácsolt Okeanos leányainál. (Ilias XVIII. é.) Mielőtt a görögök Trója alá vonulnak, egy sárkány megöl 9 madárfiókot és végül anyjukat; Kalkhas jóslata: a görögök 9 évig hiába ostromolják Tróját s a 10-ikben beveszik; Odysseus 9 napig hányódik a tengeren, míg Kalypsó szigetére ér; (Odysseia XII. é.) Patroklos tetemét 9 éves írral balzsamozzák be; (Ilias XVIII. é.) Demeter 9 napig keresi leányát, Persephonét; Hephaistos tiszteletére Lemnos szigetén 9 napig minden tüzet eloltanak s az új szent lángot Delosból hozzák; Minos minden 9-ik évben egy szent barlangba vonul, hogy ott bölcsességet tanuljon; Herakles születését Hera kedvéért 9 nap 9 éjjel feltartóztatják; Meleagros a kalydoni vadászaton 9 nap vendégeli vadásztársait. A görögöknél temetés után a 9-ik napon van a sárnál főaldozat.

A rómaiaknál is gyakran előfordul a 9-es. Orvoslásban egyes gyógyerejű füvekből 9 részt kell venni s bizonyos varázsszerekeket 9-szer vagy 3×9 -szer kell mondani. (Roscher i. m. 65.) Szokás volt a Bacchus kultuszban 3 vagy 9 poharat kiinni. (U. o. 58.) A halottak tiszteletére Parentelia ünnepe 9 napig tartott. Az Athéne születésnapjára készített köpenyen 4 hajadon 9 hónapon át dolgozik. A Larvák és Lemurok ellensúlyozására május havának 3 éjszakáján 9-szer ismételték egy mondatot. Rómában gonosz előjelek esetén 9 napig tartó állami ünnepet rendeztek.

Az indiáknál a Védákban a halotti ünnep 9 napon át tart. Lustrációkkor 9-szer, 27-szer vagy 81-szer kell bizonyos dalt mondani. (Roscher i. m. 64.)

A finnnek szokásaiban sűrűn van nyoma a 9-es és a 3×9 -es használatának. Ha a gyermek vánkosa alá keresztelés előtt 3-szor 9 éjszakára nedves szikláról vett 3 szilánkot s hozzá 3 nőstény hangyát tesznek, a gyermek mindenlátóvá lesz. Ha a táltos halála előtt nem ruházta át másra a tudományát, 9 nap 9 éjjel a testébe szorul a lélek. (Krohn i. m. 182, 184.)

A magyaroknál *Göcsejben* a mosdóvíz megigézésére a tűzhely 3 sarkából egy-egy darabkát levágnak s azt vízbe teszik, a vízből 3-szor 9 kanállal kimérnek egy másik edénybe, de nyomban vissza is mérik, ezután az edénybe 3 sziporka tüzet eresztenek, egyet a házi családra, egyet férfire, egyet nőre. (Gönczi i. m. 286—287.) *Debrecenben* a gyermek megrontása ellen 9 kútból hozott vizet használnak a fürdő készítéséhez s a vízbe 9 sírhalomból hozott földet tesznek; ha a szoptatós asszony emlője megdagad, 9 sírdomb-ról vesznek egy-egy csipet földet s attól eloszlik a teje; kelés ellen a daganatot 9-szer kell körülkeríteni, a szemölcsöt cérnával 9-szer görcsre körül kell kötni. (Ecsedi I. A kilences szám a debreceni ember babonájában, N. és Ny. I. 118—119.)

⁶³ Von einem Stamm im Torricellgebirge (Neuguinea) habe ich die Notiz, dass über 3 schon die unbestimmte Mehrzahl beginnt... Bei den Leuten von Léitere (Nordküste von Neuguinea

zwischen Humboldt-Bai und Eitapé) stellte ich fest, dass man bis drei zählt, eine Menge von „vier“ wird als „mehrere“ bezeichnet. ... Bei den Bewohnern des Nassaugebirges, den Pesechems (an den Abhängen der Schneeebirge im Süden von Neuguinea), werden die über „drei“ herausgehenden Quantitäten aus den Bezeichnungen der ersten drei Einheiten zusammengestellt. Und zwar in der Weise: $4=2+2$, $5=3+2$, $6=3+3$ (206. S. 191.). Daraus ergibt sich, dass man Stammzahlwörter nur von 1–3 besitzt, dass aber die Zahlbegriffe sich inzwischen schon bis 6 ausgebildet haben, allerdings ohne dass es in der jüngeren Zeit der Entwicklung zu einer Abschleifung der neuen Ausdrücke für 4–6 gekommen wäre. Gerade die Methode der Verdoppelung der primitivsten Quantitätsbezeichnungen vom 1–3 mag vielleicht zur Grundlage des sehr verbreiteten Sexagesimalsystems geführt haben, während die Methoden von Léitère die Keime zur Entstehung eines Vierer- oder Fünfersystems birgt“. (Thurnwald, Psychologie des primitiven Menschen, 272–273.)

⁶⁴ Így a görögöknél az Iliasban Asklepios fia Podalir és Machaon szintén orvosok.

⁶⁵ „A régi birodalom idejében a legfőbb papi hivatal a királyi ház vagy magas hivatalnokok családtagjainak lett adományozva, sokszor nőknek is. ... a középbirodalom idejében... laikus nem lehetett többé pap... az egyes papok szorosabban csatlakoztak egymáshoz és egy külön osztályt, az úgynevezett papi kollégiumot szervezték.“ (Mahler: Ókori Egyiptom, 167–168.)

⁶⁶ „Az egyiptomi férfinak rendszeren csak egy felesége volt, a kit „kedves feleség“-nek, a „ház úrnője“-nek szólítottak“ ... „Teljesen egyenrangú volt férjével“ ... „A gyermekét a legnagyobb áldásnak tekintették“ ... „Rendkívüli gondot fordítottak a gyermekek nevelésére“.“ (Mahler, Ókori Egyiptom, 112, 113, 121, 123.)

⁶⁷ „Az anyai családfának az örökösödési kérdésekben döntő szerepe volt“... „A családi összetartozandóságot az anya szerint határozták meg“.“ (Mahler, Ókori Egyiptom, 119, 122.) V. ö. Schmidt-Koppers Völker und Kulturen, 263–264.

⁶⁸ „A feliratokban is sok helyt található, hogy a férj feleségét „kedves testvér“-ének nevezi“.“ (Mahler, Ókori Egyiptom, 120.)

⁶⁹ Így *Thét* és *Szokhit* istennő házasságából származott *Imhotpu* (Imhotep) „a gyógyító isten és varázspap, aki a szenvedőknek és panaszkodóknak álmokban jóslatokat mondott“.“ Ilyen *Ozirisz* és *Izisz* fia *Horusz* „bosszúállója atyja halálának és legyőzője Szét-nek“.“ (Mahler, Ókori Egyiptom, 148, 149.)

⁷⁰ Az egyiptomiaknál 3 gyümölcsöt vagy 3 követ kell bizonyos varázslatokhoz venni. Az olyan skarabeus, melynek fején 3-as paizs van, varázserővel bír (Sethe i. m. 37, 39.) A Kr. e. XVIII. sz.-ból való mesében Rá egyik papjának felesége 3 gyermekkel terhes s a jóslat szerint mindegyikből király lesz; (Mahler, Ókori Egyiptom, 290.) a „Mese a királyfiról“ című Kr. e. a XV. sz.-ból származó egyiptomi mesében a király fiának a jóslat szerint 3 féle állat: krokodilus, kígyó vagy kutya okozza halálát. (U. o. 115.)

A zsidóknál Ábrahám előtt 3 férfi jelenik meg; Isten Ábrahámtól 3 esztendő üszöböl, kecskéből és galambból álló áldozatot kíván, stb... (Moz. I. K. XV. 9.)

A görögöknél már az Iliasban nyoma van annak, miént lép a 2-es elosztódás helyébe a 3-as szintézis. Azok, akik Zeusra, Heliosra, az égre és az alvilágra esküsznek Gaea nevét is ajkukra veszik s fekete juhokat áldoznak neki. (Ilias 3, 15, 30, 103,

258, 278.) A hold istennőjének Hekatének hármas ábrázolása a növekvő, a teli és a fogyó holdra vezethető vissza. Kronosnak 3 fia van: Zeus, Poseidon és Hades, akik egymás között osztják föl a világot; Zeus és Héra 3 gyermeke: Ares, Hephaistos és Hebe; Hiperion titán gyermekei Helios, Selene, Eos; a görögök törzsatyjának Hellennek 3 fia: Aiolos, Doros, Xuthos; Xuthos fiai Achaeus, Pelasgus, Phthius. *Hárman* vannak az alvilági bírák, a Kyklopsok, a Moirák, az Erynisek, a Charisok (Spartában, Athenben csupán 2—2); *hárman* a Gorgók, a Graeák, a Hesperidák, a Hárpiák (eredetileg csak 2-en), a Horák (régeben csak 2-en, egy tavaszi és egy nyári, a római korban már 4-en). *Hárman* vannak eredetileg a Muzsák is és csak később lesz 9 a számuk. Argosban Poseidon 3 ágú szigonyával 3 forrást fakaszt a sziklából; Kerberosnak 3 feje van, Gerionnak 3 teste és 100 nyáját 3 fejú kutya őrzi; a kyklopsok Zeusnak villámokat, Poseidonnak 3 ágú szigonyt, Hadesnek láthatatlan sapkát (tehát 3 félet) készítenek; Agamemnon pajzsán 3 sárkány van, karkötőjén 2 fejú sárkány. Athenben a vádlottnak 3 kezet kellett állítani. Az új házaspár kalácsot, kenyeret és gyümölcsöt (tehát 3 félet) osztott meg egymással. (Fustel de Coulanges i. m. 54.)

A rómaiak ősi hagyomány szerint 3 néptörzs (Ramnes, Tities, Luceres) keveredéséből keletkeztek. Alba Longának 3 tribusa volt. Alba Longa és Róma között az elsőségért a Curiatiusok és Horatiusok 3-as ikertestvérei küzdenek meg. — A papi kollégiumokban 3 a szent szüzek, a táncosok, a farkastestvérek, a madárnézők száma. (Mommsen i. m. I. 58.) Igen gyakoriak a hármasságok és szövetségek (tresviri, triumviri.)

A germánoknál *Mannusnak* 3 fiától származnak az Ingaeones, Istaevones és Hermiones néptörzsek (l. Tacitust). A *skandináv* mitológia is tele van hármasságokkal: Bör ősembernek 3 fia van: Odin, Wili, We; az Ygdrasil fa gyökeréből 3 forrás fakad, a fa ápolása 3 nőiírásra, a *Normákra* van bízva: *Urd*, a mult, *Werdandi*, a jelen, *Skuld* a jövő istennőjére; Loki tüzistennek 3 szörnyeteg ivadéka: *Hel*, *Midgard kígyó* és *Fenris farkas*. — A *skytháknál* Targitaos őskirálynak 3 fia van. (Herodotos, IV. 8.)

Török népeknél a Kudatku Bilik szerint a nagy (a jó) Istennek, *Ülgennek* 3 fia: *Jamgir Akti* (Jasigan, a villámló), *Szaltigan* (a lengő) és *Timur Khan* (a vafejedelem). (Vámbéry, A török faj, 141.) A föld teremtéséről szóló altáji mondában a sötétség országa 3 földréteg alatt van. (U. o. 161.) Az égbe távozott Isten helyett az embernek 3 jó szellem: *Japkara*, *Mandi-Sire*, *Sal-Jime* segít. (U. o. 165.) *Oszmán törököknél* a perik (tündérek) száma 3 (7 vagy 40). (Mészáros, Az oszmán török nép babonái, 32.) A *mongolok* ósanyjának *Alan Goa-nak* 3 fia van. (I. J. Schmidt, Gesch. d. Ostmongolen und ihres Fürstenhauses, 59.) A *csuvasoknál* söráldozatkor 3 sörös kupából isznak és 3—3 kanálnyi kását esznek; sörünnepkor 3 vödör sört adnak fel; az áldozati imánál 3-szor hajtának fejet. (Mészáros, A csuvas ósvallás emlékei 157—170, 186—187.)

Fin-ugor népeknél is gyakran szerepel a 3-as szám a téri viszonyok megjelölésére. *Lappoknál* 3 a jósjelek száma; (Krohn i. m. 166.) Orosz lappokról beszél Schnellmann, hogy bálványaik hármassággal állanak; (u. o. 114—115.) svédországi lappok az áldozati húsrá 3 nyírfaágot helyeznek; (u. o. 116.) *cseremiszeknél* és *mordvinoknál* 3 kapuja van a szent helyeknek; (u. o. 38—39, 42.) áldozataiknál a főrendezőnek 3 sörfőző, 3 levesfőző és 3 kásafőző segéd-

kezett: (u. o. 159.) *permielnél* és *zürjéneknél* a húst 3 felé osztják. (u. o. 207.)

A *vogul*-osztják hősi regékben a téri viszonyokra és dolgokra vonatkoznak a következő 3-as kitételek: „3 lóval körülnyargaló Napasszony“, „3 deszka magasságú bálványátor“, „a 3 ölnyi erdei bálvány 3 kiáltásnyi távolságra emelkedik“, „a ló egyet nyerit, a 3-szoros vasházat szétzúzza“, „véráldozatul 3 szarvas állatot, 3 patás állatot hozzatok“, „kis házőrző ebem 3 helyen ugat, 3 helyen vonít“, „ha be akarok fogni, 3 hófehér rénökröt, 3 vörös rénökröt, 3 tarka rénökröt fogok be“. A száműzött ember fia meséjében „3 leány galambképében 3 gyertyát gyújt“, „az égatya, éganya és a Világügyelő Férfi 3 tájékra mennek szét“, „a Világügyelő Aranyfejedelem fehér, fekete és vörös lovon üldözi vadját“, „a szárnas bálvány először fajt, azután nyúl, majd egér alakjában iparkodik menekülni, de a hős 3 darabra vágja; a medvefiú meséjében 3 társ, 3 sárkány, 3 leány szerepel; a hóshöz ellenséges unokabátyai, „botos kezű 3 követet állítanak“. Az északi osztjakok férfi halott után szánhoz köve viszik 3 legszebb, legkedveltebb rénszarvasát (V. N. Gy. I. CL. Pallas). Az északi vogulok szerint 3 út ágazik szét a halottak birodalma bejáratánál. (V. N. Gy. I. CCXII. Gondatti.) Parapersex (a Világügyelő férfi) egy részben nyúl, egy részben egér, egy részben kis csuka alakjában megy; a Világügyelő férfit nagynénje neveli föl 3 kárászhalon; a Világügyelő férfi házigazdái rozsomák, farkas és medve képében jönnek elő; a lúd alakjában elrepülő férjet felesége 3 rófnyi bottal s 3 arasznyi sarrakkal készült cipőben keresi; Kaltes asszony 3 szárnas ló hátán jelenik meg; a kondai nagyfejedelem az Égatyától aranyostort, aranyfokost és elevenítő vizet kér. (Minderre nézve I. Munkácsi, *Vogul népköltési gyűjtemény I-IV.* — Pápai, *A Regulyfele osztják hősi énekekről.* — Munkácsi, *A sámán istenidézés és bűbájosság*, 164. — Munkácsi, *Tündér- és ördögféle mithikus lények a vogul néphitben.* Ethn. 1909.)

A magyaroknál Göcsejben az új pár egymás leveséből kölesönösen 3 kanállal mernek, szépen éljenek; (Gönczi i. m. 346.) a nyoszolyóasszony a templomból kijövő menyasszony után 3 pelyhet fű, hogy az asszony könnyen szüljön; (u. o. 313.) máshol ismét 3 búzaszemről vagy falon talált borosta szörről kell vizet itatni, vagy pedig 3 pókról 3-szor inni s a pókokat 3 irányba elereszteni; (u. o. 289.) jégeséskor 3 jégszemet dobnak a tűzbe, hogy a jégeső megszűnjék (u. o. 193.).

Délamerikában a *bakairok* teretmési mondájában a két főhős 3 fazekat talál. (Steinen i. m. (magy. átd.) 232—235.) Ausztráliában az *awabakálok* a varázsló csonthoz úgy jutnak, hogy 3-an egy frissen hantolt síron alusznak. (Róheim, *A varázserő*, 56.)

Az egyiptomiaknál igen gyakori, hogy istenségeik hármasságokká egyesülnek. Thét és Szokhit istennő házasságából született Imhotpu; Osiris és Izistól Horus. A hármasságok 9-es istenkörökké változnak, a 9-es körök ismét továbbfejlődnek, 27 istent is látunk már a legrégebb idő óta egy csoportban, egy személyben működni a világ teremtésében. (Maspero i. m. 31.)

Babyloniában a világmindenséget 3 nagy régióra: levegő-, föld- és vízre osztották és ezek a 3 nagy isten: Anu, Bél és Ia kinyilatkoztatási helyei; ugyancsak 3 régióra osztották az eget is. (Mahler, *Babylonia és Assyria*, 273, 274.) Anu, Bél és Ia oldalán egy-egy női istenség is van: Anat, Belit és Dawhima, akik mintegy az ő visszatükröződések; (Maspero i. m. 132.) egy másik isten-

hármasságuk is volt: Szin a holdisten, Samas a napisten és Ramánu a levegő istene. (U. o. 134.)

A görögöknél Kronosnak és Rheának 3 fia: Zeus, Poseidon és Hades, 3 leánya: Hestia, Demeter és Hera. Az Iliasban és Odysseiában a Földre, Égboltra és Styx vizére esküsznek az istenek; későbbi korban Zeus, Poseidon és Demeter, vagy Zeus, Poseidon és Athene nevére; Kos szigetén 9 és 27 volt az áldozati bikák száma; (Roscher i. m. 11.) 9×9 a Poseidonnak áldozatul hozott bikák száma; 9 oltára van Dionysosnak. (U. o. 13.) 9 fejű a lernai Hydra; későbbi időkben 9 a Muzsák száma; az *alodák* (Othos és Ephialtes) 9 éves korukig 9 rőf magasságra és 9 rőf szélességre nőttek. Patroklos 3×9 trójai hőst öl meg; (Ilias XVI. é.) a rhodusiaknak 9 hajója van, Nestornak 90; (II. é.) a Hektorral való párviadalra 9 hős jelentkezik. (VII. é.) Az *Odysseiában* az elisiek 9 sűrű telepen laktak s Posidonnak 9 bikát áldoznak; (III. é.) Eumaios kondás az isteneknek szánt disznót 9 darabra vágja.

A rómaiak hármassága: Jupiter, Juno és Minerva. Sybilla 9 könyvéből 3-at, majd újra 3-at eget el. A halottnak 9 edényből adnak adományokat. (Roscher i. m. 64.) Az aratósi ünnep 3-ik napján 27 ifjú s ugyanannyi leány adta elő a carmen saecularet.

Az indiek egyik régebbi istenhármassága Indra az ég, Agni a tűz és Szurja a nap istene. (Szász K. A világirodalom nagy eposzai, I. 45.) A Veda irodalom letűnte után lép fel az újabb isten-nézet, amely a hármasságot Bráma a teremtő, Visnu a megtartó és Sziva a romboló nevek alatt személyesíti. (U. o. 46.) „Drei Schritte macht Vischnu, womit das Bild der Trimurti vorbereitet ist: Werden, Sein und Vergehen; Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft“. (Frobenius, i. m. 116.) Az ind hit szerint a Gangesnek 3 folyása közül az egyik az égbolton vonul keresztül (ez a tejút), a másik a földön, a harmadik az alvilágon. (Sakuntala, (ford. Fiok K.) 234.) 3 féle világ van: a föld, a levegő és a víz; 3 istenség: a Nap, a Hold és a Szél őrzi a 3 világot. (Nala és Damajanti, (ford. Fiok K.) 186, 188, 108.) Buddha tanítása 9 főszere oszlik. (Roscher i. m. 64.)

A törökök közül az *oguroknál* a névadó ősnak, Ogur kánnak 6 fia van, akik közül 3-at keletre, 3-at nyugatra küld vadászni. Ogur kán népe, 6 fia után 6 törzsből áll. (Radloff i. m. XXII—XXIII, XXIII—XXVIII.) A föld teremtéséről szóló altáji mondában a tiltott fa gyümölcséből evő embernek 9 fia születik. (Vámbéry i. m. 161.) A föld teremtésénél keletkező csupasz ősfán Isten 9 galyat növeszt, a 9 galy alján 9 embert teremt s a 9 embertől 9 nép származik. (U. o. 158.) „Kinai forrásokból tudjuk, hogy az *ujguroknak* eredetileg 9 törzsük volt“. (Németh Gy. i. m. 15.) Török népnevek: *Üč-oguz* 'három oguz'; *Üč-karluk* 'három karluk'; *Tokuz-oguz* 'kilenc nyíl, kilenc törzs, kilenc oguz' (u. o. 39—40.). A *mongoloknál* a sámánkodás meghatározott módon minden hó 9, 19, 29. napján történik. (Vámbéry i. m. 149.) A *jakutoknál* Ai-Tojzon főisten a 9-ik égen lakik. (U. o. 190.) A sámán köpeny cífraságait csak olyan kovács készítheti, kinek ősei már legalább 9 nemzedéken át folytatják e mesterséget. A *burjátoknál* a sámán énekekben Bozintoj-nak, az égi kovácsnak 9 fia van. (Alföldi A. A tarchan méltóságnev eredete M. Ny. XXVIII. 214.) *Csuvasoknál* az új sör megáldásakor 9 poharat töltenek meg sörrel; (Vámbéry i. m. 578.) A javas a beteg fejét 9-szer, (11-szer, 40-szer, 41-szer, 77-szer) keríti meg. (Mészáros, A csuvas ősvallás emlékei 272.) *Kirgizeknél* a menyasszonyt 9 tál és 9 csésze ennivalóval kell kiváltani; a vőlegény apja a menyasz-

szonyhoz 9 személyt küld, akik az ajándékokat viszik. (Vámbéry i. m. 295., 296.) A versenylovaglás (kosturma vagy csapan) díja 1-szer, 2-szer vagy 3-szor 9 féle szokott lenni; (u. o. 229.) a különböző büntetések „egy, két vagy három toguz-ból, azaz egyszer, kétszer vagy háromszor kilenc kisebb vagy nagyobb állatból“ állanak. (u. o. 370.) *Özbegeknél* a kalim 9 ló, juh vagy teve. (U. o. 445.)

A magyar néphit is sokat megőrizhetett az ősi szokásokból, így *Göcsej*-ben az igézés elleni vízből 3×9 kanállal merítenek; 9 fehér szemet tartalmazó babbüvelyből 3-at tesznek egy tányérba s a reáöntött vízzel itatják a beteget. (Gönczi i. m. 286–288.) Lehet, hogy a magyarság régi kultúráját őrzik az általuk annak idején szolgáskorba helyezett népek. *Besztercevidéki oláhok*-nál minden mondást 9-szer kell ismételni; (Filimon A. A besztercevidéki oláh ráolvasások és rontások, 95.). Szemfájáskor a ráolvasást naponként 3-szor kell ismételni 9 napig; (u. o. 349.) egy rontásban 9 kovács készítette kés szerepel náluk. (U. o. 284.)

⁷² Orbán i. m. 19.

⁷³ A lefelé haladó, regresszív számjátékok ritkábban fordulnak elő, (3 öl—2 öl, 4 öl—3 öl, 5 éjjel—4 éjjel, 5 kurjantás—4 kurjantás, 5 nyuszt—4 nyuszt, 6 nyuszt—5 nyuszt, még ritkábban 20 nyuszt—10 nyuszt), a 7-es és 6-os számok viszonyítása azonban *aránytalanul gyakori* (7 erdei hegy—6 erdei hegy, 7 köz—6 köz, 7 zug—6 zug, 7 szökés—6 szökés, 7 ugrás—6 ugrás, 7 lány—6 lány, 7 szoros lakat—6 szoros lakat, 7 nap—6 nap, 7 araszos fog—6 araszos fog).

⁷⁴ A 7-es szám ingadozó, egyszer negatív, máskor pozitív szerepével találkozunk a sémi hitmondásban is. (Isten 6 nap alatt teremti a világot, 7-ik napon megnyugszik.) Hasonló ingadozás észlelhető nem csupán a 6-os és 7-es között, hanem a 8-as és 9-es között is egyes árja nyelvekben. (V. ö. a 41-es számú jegyzettel.)

⁷⁵ A vogul-osztják énekekben ugyan gyakorta előfordul a 3-as, 5-ös, 10-es, 20-as, 50-es és 100-as szám a *sok, rendkívüli, nagy, hosszú, messze* jelzésére, de mégis a 7-es szám az, amellyel legtöbbször találkozunk, elsősorban mint a *sok* időnek és a hosszabb tartamú cselekvéseknek a kifejezésével: „7 éjjel 7 nappal imádkoztak“, „7 kakuk 7 éjjel 7 napon át énekel“, „7 napi járőrföld“, „7 napon vagy 7 éjjelen át eveznek“, „Nom Torem atyjához 7 hetes hőségért kiáltottak fel“, „7 tél 7 nyár múlva fölkelek (mondja a haldokló hős), évét számítva 7 éven át, esztendőjét számítva 3 esztendőn át“. *Rendkívüli* cselekvésre vonatkoznak: „7 legyintés“, „7 harc“, „7 fogadás“, „7 jeles főhajlongás“, „bálványnak 7 fogása“, „istennek 7 fogása“, „ördögi 7 fogás“, „istent megindító 7 beszéddel“, „napraforduló 7 fordulattal forogja körül a 7 tájú szentföldet“. Végül a téri *nagyság* kifejezésére szolgálnak a következők: „7 fekete sas röptényi magasságban“, „7 ölnyi hajfonat“, „7 felé szakítódott szét a csontja“, „7 felé szakítódott a húsa“, „az ezüstsarkú 7-ik ajtót 7-té nyitotta ki“, „7-szeres vaslánc“, „7 lépcsőjű tiszta ezüst szent oszlop“, „7 felől szorongatott állat“, „7 létra magasságú táltos ló“, „7 lángú tűz“, „7-té álló tűz“. (Lásd Munkácsi V. N. Gy. I–IV., — továbbá Patkanov, Pápay, Reguly munkáit.)

Az egyiptomiaknál 7 évig kell valamire a mesében iparkodni. (Sethe i. m. 35.) Tosortos király alatt 7 évig maradt ki a Nilus áradása.

A zsidóknál az özönvízkor Isten 7 napos esőt bocsát a földre; (Moz. I. k. VII. 4.) Jákob 7 esztendeig szolgál Leáért és ismét 7 esztendeig Rákhelért; (Moz. I. k. XXIX. 18–30.) Salamon a

templomot 7 évig építi; (Királyok k. I. k. VI. 37.) Lában 7 napi járóföldre úzi Jákobot. (Moz. I. k. XXXI. 23.)

A görögöknel Odysseus 7 évet tölt Kalypso szigetén; Menelaos 7 évi bolyongás után tért haza; Tiresias 7 emberöltőt él; Athene Arest úgy vágja meg egy sziklával, hogy teste 7 lánc földön terül el.

A polinéziaiak vándorlási mondájában az Újzéländba való hajózásra 7 csónakot építenek; (Andrian Werburg Prähistorisches und Ethnologisches, 346.) egy újzéländi mondában a főnök 7 nap 7 éjjel vitorlázik. (Grey, Polin. Mith. 130.)

Az északamerikai omahák szerint a Missuri folyóban 7 fejű sárkány él. (Roheim, A varázserő. 111.)

Csúvasoknál gyakran mondják káromkodásként: „7 föld fenekére menj“, „7 kötőfék hosszút menj“.

A magyaroknál Göcsejben a lecapott menykőről azt hiszik hogy 7 öltre fut le a földbe és csak 7 év múlva a föld színére. „Hetedhét ország“ a messzeség kifejezése.

⁷⁶ Ilyen progresszív irányú ismétlések például: „2 szökkenés—3 szökkenés“, „3 kurjantás—4 kurjantás“, „4 öl—5 öl“, „4 kurjantás—5 kurjantás“, „5 éj—6 éj“, „6 zug—7 zug“. Elég gyakori az 5-ös a 10-essel: „5 nyuszt—10 nyuszt“, „5 részű részes vánkös—10 részű részes vánkös“, „10 fogú fogas száj—20 fogú fogas száj“, „10 férfias halászfelekezet—20 férfias halászfelekezet“; egy mesében a 20—40—80-as is előfordul. (Munkácsi V. N. Gy. IV. 348.)

⁷⁷ Lásd Munkácsi B. Medvénekek III. k. 1. füzet; Életképek IV. k. 1. füzet.

⁷⁸ „A napok és éjek váltakozása után a legszembeötlőbb égi jelenség a Hold változatainak jelensége. Eme változatok ciklusának azon felül még az a jó oldala is van, hogy elég rövid arra nézve, hogy az időtartamok kényelmes beosztására szolgáljon. Míelőtt több indiántörzs valamely közös vállalatra szövetkezett, a találkozás megállapított jele valamely holdtölte volt, a melyet jó eleve kítűztek“. (Houzeau, A csillagászat történelmi jellemvonásai 65.)

⁷⁹ „Peruban az inkáknak 9 napos hetük volt; három ilyen hét adta az ő 27 napos hónapjukat“. (Houzeau i. m. 383.) V. ö. Röck, Das Jahr von 360 Tagen und seine Gliederung, 267: „K. v. Spiess (62, S. 227) hat nachgewiesen, dass die alte, bei den meisten Völkern des Indogermanischen Sprachstammes (Kelten, Germanen, Italiker, Iranier, Inder) nachweisbare Einteilung des Monats in 3 neunächtige Woche u. a. in der römischen Beschwörungsformel „ternoires“ (bei Ovid. Metamorphose, XIV, 58) nachwirkt. H. Lessmann (33, S. 281 f.) weist darauf hin, dass der Ausdruck „nonae“ noch durchschimmern lasse, dass dem altrömischen Kalender ursprünglich die Neunerwoche zugrunde lag“. — U. o. 266. „Die deutliche Gliederung des theoretischen Monats in einen Monatskörper von 3 mal 9 Nächten und die eine Tarnzeit von 3 Nächten ist schon für die germanische Bronzezeit gesichert. Zeugnisse dafür sind zwei Bronzestücke aus germanischen Gräbern, von denen die eine, eine Zierscheibe aus der Zeit der Bronzezeitstufe V nach Montelius, d. h. nach 1000 v. Chr. stammende mit Darstellung von 3×9 Spiralen im Kreise und drei Spiralen am unteren Rande zuerst von Ed. Beninger als Kalenderscheibe erkannt wurde (1, S. 115—120).“

⁸⁰ Röck írja (i. m. 258.): „Unter den verschiedenen Gruppen von Tagen, wie sie zu Zwecken der Wahrsagekunst auf der Grundlage des sogenannten Wuku-Zyklus von 210 Tagen auf Java und Bali seit alters im Gebrauche stehen, ist hier die dreitägige Gruppe

(*trivara*) beachtenswert, deren einzelne Tage die Namen *dora*, *weja* und *bjantara* führen. (Ginzel, 13, I, S. 419). Die dreitägige Gruppe ist meines Erachtens, wie auch einige andere „Wochen“, als Relikt einer alten Kalenderrechnung zu deuten, die bisher unbeachtet geblieben ist, obwohl sie eine Sonderuntersuchung verdiente. Die dreitägige Gruppe (vgl. Termine von „drei Nächten“ in irischen Gesetzesstellen; die Gastfreundschaft war beiden Kelten und wohl auch bei den Germanen „drei Nächte“ üblich. *Ginzel 13, III, S. 77*) oder, wie ich sie kurz nennen will, der „Dreier“ scheint mir kulturhistorisch deshalb von besonderer Bedeutung zu sein, weil er für einzelne Kulturkreise die ethnologisch älteste Woche darstellt“. V. ö. Nilsson, *Primitive Time-Reckoning*, 12: The Comanche Indians reckon the days in 'suns' and in an Indian hieroglyph from the northern shores of Lake Superior the duration of a three 'days' journey described is expressed by three circles, i. e. three suns. The western tribe of the Torres Straits reckons time in 'suns', i. m. days“.

⁸¹ „Az irtisi osztják hagyományos népköltésben: *kāt tābet* „vierzehn“ (tkp. „zwei sieben“ e. h. *hēda zat-joñ*), *xūdem tābet* „einundzwanzig“ (tkp. „drei sieben“ e. h. *xōs-ei*), *tābet tābet* „neunundvierzig“ (tkp. «sieben sieben»). Patkanov: Irtisch-Ostjaken I:39. Idézzve Munkácsi B. Arja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben, 339. — Lásd u. o. 340–341.: „a finn-magyar nyelvekben... tényleg kétféle külön „hét“ számnév van... az egyik jelesen az osztják *labet* (sabet), vog. sat s magy. *hét* alapelakja az indogermániség területéről való, ... e számnévnek éppen időmérő jelentése okozta annak átvételét, természetesen a megvolt eredeti ugor számnév (f. seitsemä) mellé.“

„Unser heutiger Begriff, „Woche“ bedeutet in den germanischen Sprachen soviel wie „Wechsel“ und war (nach Weinhold, 64) der Ausdruck für eine jener Fristen bei den Germanen, wiewohl einer 14 tägigen, worauf die alten germanischen Gerichtsfristen von 14 Nächten hinzudeuten scheinen“. Röck i. m. 529.
i. m. 259.

„Das Englische bewahrt noch eine Erinnerung an diese älteste Art der Zählung von Zeiträumen, wenn es für 14 Tage *fortnighth* und (schon veraltet) für 7 Tage *sennight* gebraucht“. (Feist i. m. 261.)

⁸² A zsidóknál József 7-ed napig siratja apját; (Móz. I. k. I, 10.) Isten meghagyja, hogy a zsidók husvétkor 7 nap egyenek kovásztalan kenyeret; (Móz. II. k. XII. 15.) a papok felszentelésének 7 napon át kellett történnie; (Móz. II. k. XII, 15.) bűnökért való megtisztulásért 7 napon át kellett áldozni; (Móz. II. k. XXIX. 37.) belpoklosokat 7 napra el kellett különíteni; (Móz. III. k. XIII. 4.) husvétől 7 hétre kell aratáshoz fogni; (Móz. V. k. XVI. 9.) Jerikót 7 күртös pap 7 napon át 1-szer, 2-szer és végül 7-szer kerüli meg s ekkor leomlanak falai. (Jozsua II. 22.)

A görögöknél a 7-es számnak mindenekelőtt az Apollókultuszban volt igen nagy szerepe. Az apollói ünnepek mindig 7-ik napra, 7-ik hónapra vagy 7-ik évre esnek; (Roscher i. m. 4–7.). A plateaiak kis Daedalus ünnepe 7 évenként ismétlődött; Aegistos 7 évig uralkodik Mykenaeen; Atheni hadsereg sohasem indult hadjáratba a hónap 7-ik napja előtt. (Fustel de Coulanges i. m. 31.)

A rómaiaknál, ha valaki meghalt, ciprus és fenyőga-

lyakat helyeztek a ház elé 7 napig; a Saturnáliák 7 napig tartottak; a meghalt császár viaszképe 7 napig volt kitéve a ravatalon.

A török népek közül a *kirgizeknél* a fiút 7 éves korában metélik körül; (Vámbéry i. m. 270.) *csuvasoknál* a nagy halotti tort a 7-ik napon tartják; a déli csuvasok szerint a lélek a halál után a 7-ik napon hagyja el a testet. (Mészáros i. m. 56.)

A magyaroknál Göcsejben azt tartják, hogy a föld sarkát tartó 4 cethal minden 7 évben megfordul s akkor földrengés keletkezik; (Gönczi i. m. 181.) 7 egymásután következő újholdra Úrnapján kell templomba vinni az egérfarkú gyökeret s akkor a illetőt nem fogja a puszkagolyó. (U. o. 252.)

⁸³ Az egyiptomiaknál a 7-es rendkívüli szerepet vesz és háttérbe szorítja a 4-est. Így a régi templomi ceremóniáknál 4-szer, a későbbieknél 7-szer kell a szent tehenet körüljárni; 7 isten és 7 kígyó fordul elő a halott alvilági útjában; 7 tündér szerepel a mesékben; egy varázsigében 7 isten van, akik a földet teremtették; a varázslásban 7 csomót kell egy amuletten csinálni és egy varázsigét 7 kő, 7 aranygolyó és 7 lenfonál fölött kell mondani; 7 a szent olaj vagy balzsam. (Mindezekre lásd Sethe i. m. 32, 34, 35.)

A babiloniaknál a 7-es szám különösen uralkodó: 7 a rossz szellemek, a világrészek, a zónák, a szelek, a fémek, a színek száma; 7 részre tagolódik az alvilág. A varázslásokban a 3-as mellett mindgyakrabban előfordul a 7-es szám is. (Adrian Werburg i. m. 347–348.)

A zsidóknál Bálám 7 oltárt készített s 7 tulkot és 7 kost áldoz; (Móz. IV. K. XXIII. 1.) Ahasverus királynak 7 hoptestere van s Eszter mellé 7 szolgálóleányt ad; (Eszter I. 10, II. 9.) a fáraó 2 álmod lát; 7 kövér tehenet elnyel 7 sovány és 7 teljes gabonaszemet elnyel 7 vékony, — megfejtése: 7 kövér és 7 sovány észtendő következik egymásra. (Móz. I. k. XLI. 45.)

A görögöknél igen régi a rhodosi monda Helios 7 fiáról és 7 leányáról; Selénének, a hold ősi istennőjének Athénben 7 tehenet áldoztak; Heliosnak 7 ökor- és 7 juhnyája van; Apollo és Artémis egyesült kultuszában a kórus 7 fiúból és 7 leányból állott; a Hekate-Seléne-Persephone kultuszban 7-szeri mosdás volt előírva és 7 imát kellett mondani. (Roscher i. m. 20–21.) Jasonnak és Medéának 7 fia és 7 leánya, Aeolusnak és Nestornak 7 fia van; Etiónnak, Cilicia királyának is 7 fia. Agamemnon 7 várost ígér Achillesnek váltságul; ugyancsak ő ígér 7 tripost és 7 rableányt is. A thebai 7 vezér harcát felváltja a 7 epigon harca; Athénben 7 a törvényekre felügyelő hatóság száma; 7 a görög bölcsék száma.

Róma a 7 halmon épült; Rómának a hagyomány szerint 7 királya volt.

Az index hite szerint a föld 7 nagy szigetből áll; (Sakuntala (Ford. Fiok K.) 264. — Pott. i. m. 27.) 7 világrész van, 7 ember-race, 7 szent folyó. (Roscher i. m. 87.)

Eszakáziában a török népekre rendkívül jellemző a 7-es, amely a 2-es és a 3-as (illetve a 9-es) mellett az ethnos legfőbb száma. A világ teremtéséről szóló mondában az ördög 7 állatot teremt. *Kirgizeknél* a 15 éves ifjúnak már tudnia kell a 7 ős (dseti ata = 7 atya) neveit; (Vámbéry i. m. 273, 345.) kazak közmondás: „aki nem ismeri 7 apját, az hitehagyott”. (U. o. 357.) *Csuvasoknál* az alvilágnak 7 vagy 9 régiója van. (Mészáros, A csuvasok, 56.)

A vogul-osztjakoknál rendkívül nagyszámban találunk kifejezéseket a 7-esre: „aranyosvizű 7 tó”, „lúdbukdácsoló 7 patak”, „7 tenger fenekéről aranyos hátú 7 vízbogár”, „7 méhbéli

7 magzat“, „7 Taremfí“, „vastestű 7 menkw“, „7 óriás“, „7 vastestű fejedelehmős“, „Viharisten 7 fia“, „Numi Tarem vasat készítő 7 kovácsa“. A kérők a fejedelem 7 fiának 7 páncélt és 7 kardot visznek. Egy irtisi osztják regében a menyasszony 7 inget, 7 posztóruhát ölt fel. (V. ö. Munkácsi, Tündér és ördögféle, továbbá Pápay és Patkanov munkáit.)

A magyarknál Göcsejben igézés elleni mosdóvíz készítésére 7-ik gyermekül született nő alkalmas; (Gönczi i. m. 286.) ahová Gyertyaszentelőkor besüt a nap, oda még 7-szer beesik a hó; (u. o. 231.) az úton levő tüskét félre kell dobni, mert aki ezt nem teszi, 7 bűnével több lesz, holott ha eldobja, bűnei 7-tel kevesbednek. (u. o. 280.)

⁸⁴ A 7-es szám szentségével függnek össze a 7-es sokszorosai.

Az egyiptomiaknál az elátkozott hercegről szóló mesében 70 ablaka van a háznak és ezek 70 rőf magasságban vannak a föld színétől; egy varázsszöveg 77 istenről beszél s ugyanebben a szövegben a levegő istenének 77 szeme és füle van; 770 rőf hosszú az a hajó, amelyet az istenek a napisten halott fiának égi útjára ácsolnak; az emberi nem megsemmisítéséről szóló monda szerint 7000 korsó sör kellett a vérszomjas „Napszem“ megrészegítésére; az alvilágban Osirist 14 darabra vágják; az alvilág kapuinak száma 21; a halott bíráinak száma 42. (K. Sethe i. m. 36—37.)

Az indexnél igen gyakran mágikus erővel bír a 7-es vagy a 3×7-es. (Andrian Werburg i. m.)

A zsidóknál Salamonnak 700 felesége van.

A görögöknel Spártában a helotának férfi után 70, asszony után 7 *medimnus* árpát kellett fizetnie.

Középázsiai törököknél a kalimnak, vagyis a leányért való vételárnak 7, 17, 27, 37, 47, 77 darabból kell állnia. (Vámbery i. m. 278.) *Kirgizeknél* ugyanígy van. (Brehm i. m. 288.) *Csuvasoknál* az égnek 17 régiója van, világ 77 van, tenger is 77. (Mészáros, A csuvas ősvallás, 56—58.) *Mordvinoknál* az ördög az ember teremtesére 77 féle földet vesz. (Dänhardt i. m. I. 95.) Az orchoni feliratban (I—II, 10, 11 skk.) olvashatjuk a következőket: „Atyám, a kagán tizenhét emberrel kivonult... midőn összegyűltek, hetvenen lettek... hadát vezetve embereket gyűjtött s őket összetartotta. Hétszáz férfi volt már összesen“. (Idézve Németh i. m. 13.) *Magyarkoknál* nyavalya és hideglelés 77 féle van. (Gönczi i. m. 288.)

⁸⁵ „Így például a Társaság-szigeteken a Hold járása szembeötlőbb, mint a Napé. Tahiti bennszülöttei, jóllehet, hogy már némi civilizációjuk volt, az időtartam mérésére nem is használtak egyebet a holdváltozásoknál. Voltak hónapjaik, de nem voltak éveik. Sőt eme hónapoknak hossza is bizonyos értelemben határozatlan maradt. Eme szigetlakók 29 rendes napot számláltak, melyek mindegyikének külön neve volt, mert a hetet nem ismerték. Aztán a 29-ik napon az Újholdat lesték. Ennek akár a 29-ik, akár a 30-ik napon való előtünthe a következő hónap kiinduló pontjául szolgált. Nem volt tehát formaszertinti naptáruk, hanem egyszerű idő-megállapításuk, miként ezt Afrika fekete bennszülötteinél csaknem mindenütt megtaláljuk“. (Houzeau i. m. 68—69.)

„Die Anzahl der indischen Mondstationen betrug bekanntlich in älterer Zeit, in der Zeit der Vedas, 27 und wurde erst später durch das *Naksatra abhijit* auf 28 erhöht, ... „Die Araber unterschieden gleich den Iraniern und den Chinesen 28 Mondhäuser“. (Röck, i. m. 261.)

⁸⁶ „Így például Görögországban Herodotos idejéig 12 har-

minc napos hónapot vettek fel“, „Egyiptomiak és a görögök, miként a khiniaiak a dekádát használták, melynek az a jó oldala volt, hogy a 30 napos hónapot pontosan osztotta fel“; (Houzeau i. m. 164. és 382. V. ö. Sethe i. m. 27.)

⁸⁷ „Vannak tisztán holdjárású naptárak, melyek egészben véve a legrégiebbek“;... „A holdjárású naptár alapelve az, hogy váltakozva 29 és 30 napos hónapokkal a holdváltozásokat tizenkettesével csoportosítsa; a periódus tehát 354 napos. ... Azon félművelt népek közé, melyeknek többé-kevésbé szabályos holdjárású naptáruk volt, kell számítanunk Kelet-Ázsia szigeteinek különböző törzseit és Amerikában a peruiakat is. Az utóbbiaknál az egymásra következő tizenkét holdváltozásnak külön-külön neve volt, de a napoknak nem volt nevük. ... Azok a népek, melyek a tisztán holdjárású naptárnál maradtak, vagy tényleg vidéki lakók voltak, mint például a peruiak és az ausztráliaiak, vagy pedig olyanok voltak, kik gyümölcs-tenyésztéssel és földműveléssel csak mellesleg foglalkoztak, és miként az arabok és tatárok, első sorban nyájaiak tejjel és húsával tartották fenn magukat.“ (Houzeau i. m. 150—151.)

⁸⁸ Az *egyiptomi* mesékben a király 30 évig ült a trónon; a mesebeli kígyó 30 róf hosszú. (K. Sethe i. m. 40.) A *görögöknél* az Iliasban Askalapos és Jalmen (Ares fiai) 30 gályát vezetnek s ugyanannyit Heracles fiai Pheidippos és Antiphos és Asklepios fiai Podaileiros és Machaon. (II. ének.) A vad teumessusi rókát minden 30-ik napon egy-egy gyermek feláldozásával kellett megkérlelni. Spártaiban az öregek tanácsa 30 tagból állott. A házasságnál szereplő tanúk száma is 30 (eredetileg 20. Platon Legg. 6, 775. Athén 6, 45, 245). A *rómaiaknál* az áldozatok váltságául 30 kákából font bábút dobnak a Tiberisbe; 30 a latin szövetség községek száma; A comitia curiata határozatához 30 curia szavazata szükséges. A javasolt törvényt régebben 30 nappal előbb kellett kihirdetni. A *vogul-osztják* hősi regékben is gyakori a 30-asnak mint kerek számnak a használata, ami arra mutat, hogy az idők folyamán ők is áttértek a 30 napos holdhónapra. Nagyon sok ilyen kitélt található náluk: „30 folyóparton 30 folyóvonalon“, „30 házzal bővelkedő (teli) falum“, „30 gerendájú gerendás ház“, „30 róf vászonból varrtak neki inget“, „a magam szerezte 30 rénborjúcska“, „30 öles kötelet vett elő“, „30 nyírfa takarójú asszony“ stb. — A Világügyelő férfi 30 év óta készíti a vízözöntől megmentő hajóját; „a tüzmókás öreg már 30 éves, de házon kívüli vidéket még nem látott. (V. N. Gy. I. k. Kieg. füzet, CCCLXXVI. — II. k. 2. füzet 043, 072, 080, 081, 083, 0184, 0207, 0225, 0343. — III. k. 1. füzet 215, 219, 226. — IV. k. 1. füzet 93, 132, 139, 157, 211, 309.)

⁸⁹ A *görögöknél* 12 a főistenek száma. A Titánok is 12-en vannak, 6 férfi és 6 nő. Az Iliasban a salamisieknek és az ithakabelieknek 12 hajója van; Zeus és a többi isten 12 napra megy az aethiopokhoz vendégségbe; Priamos palotájában 12 tetőzött kicsiszolt kőszoba van; Hektor főhívza anyját, hogy Athéné oltárára 12 tulkot ígérjen; Agamemnon Brizeisért 12 mént ígér váltságul; Achilles 12 várost vesz be; Diomedes 12 thrákot öl meg; Agamemnon pajzsán 12 aranyesík tarkállik; Iphidamas 12 gályával jön a trójaiak segítségére; Nelusnak, Nestor atyjának 12 fia van; Achilles 12 trójai ifjat élve elfog és fölázdoz Patroklos temetésén; Hektor 11 nap hever temetetlen, 12-ed napon az istenek megszánják. Antinoos Penelopeiának 12 csattot ajándékoz; 12 asszony örül gabonát a kérőknek. Homérosnál 2×6=12 a Niobidák száma, későbbi költőknél már 2×7 a számuk, ami megfelel annak, hogy az év 12-es elosztása ko-

rábbi keletű a görögöknél, mint a *hét* és a *hebdomas* használata. (V. ö. Houzeau i. m. 382.) Scyllának 12 lába, 6 nyaka és 3 sor foga van; Od. 12, 89.) Aeolus szélistennek 6 fia és 6 leánya; (Od. X. 1. skk.) Athénben a várost; az achajai szövetséghez 12 város tartozik; a pylae-delphii szövetség 12 törzsből állott. Athéne szentélyében 12 szent olajfa. A *zsidóknál* Jákobnak 12 fia, innét Izrael 12 törzse, Izmaelnek szintén 12 fia. A *rómaiaknál* „a tizenkettes szám alapján szervezvék épen a legrégebb latin papságok, a Saliusok és az Arválok kollégiumai, valamint az etrusk városi szövetségek. A tizenkettes szám uralkodik a római súlyrendszerben, melynek fontja (libra), s a hosszmeretekben, melynek lába (pes) tizenkét részre szokott osztatni“. (Momsen i. m. I. 274.) Tizenkét táblára íratott a törvény. (Momsen i. m. II. 55.) Az etrusk istenségek száma 6 nő és 6 férfi. Jánusnak minden hó első napján 12 oltáron áldoztak. A konzulok kíséretéhez 12—12 lictor; tartozott, a decemvirek mellett ugyanannyi. — „A napi időszakot még most is a khaldeai tizenkettes rendszer szerint osztjuk fel. Ebben 12 óra volt, mert a dodekatemóriáknak egymásra következő felkelte után indultak. De mivel ezek az időközök kissé nagyok voltak, dupla órákat csináltak belőlük, s így azután később 24 részt számláltak. Alaposan felismert dolog, hogy a nap tizenkettes felosztása akkádi eredetű, és hogy időszámításunk előtt húsznál több évszázadra vezethető vissza“. (Houzeau i. m. 138.)

“ „A mezei munka állandó szabatossággal volt beosztva. Az egyiptomi hónapok három négyes-csoportot alkottak, melyeket annak sora szerint az áradás, a magvetés és az aratás jellemzett. . . . Az egyiptomi hónapok 30 naposak voltak és három tizedre voltak osztva; öt pótló (epagomén) nap 365 napra egészítette ki az esztendő“. (Houzeau i. m. 152—153.) „Az egyiptomi naptár után a legrégebb napjársú naptár nyilván az akkádiaké. Ebben oly idők nyomaira akadunk, melyekben még haboztak, vajjon a Nap vagy pedig a Hold járását vegyék-e fel mértékül. Valóban, ebben is az év 12 hónapból állott, melyek miként az egyiptomiak, 30 naposak voltak, de az epagoménák hiányoztak, tehát az év a kelleténél észrevehetőleg rövidebb volt. Mindazonáltal mégis helyreállították az egyensúlyt más módon: hat-hat év elteltével egy-egy hónappal megtoldották az évet. Ez a rendszer tehát 366 napos esztendőket adott, melyek az egyiptomiaknál még kevésbé szabatosak voltak. De azért mégis rátaláltak a dolognak egy jó oldalára: rátértek vele a tizenkettes rendszerre, mely a régi Mezopotámiát annyira jellemzi. Az éveket először 12 évi, azután pedig 120 évi periódusokba foglalták össze. . . . Más helyeken majdnem valamennyi ó-kori népnél a 365 napos hozzávetőleges évet használták legrégebben. A történelmi idők kezdetén rája találunk a perzsáknál, kik azt aránylag közelmúlt időig tartották meg. Miként az egyiptomiak, úgy ők is 12 harminnapos hónapra osztották az éveket, melyekhez 5 epagoménát függesztettek“. (U. o. 156.)

Északi népeknél a hold változásai nem figyelhetők meg oly pontosan, mint a mérsékelt égöv lakosainál. A grönlandi eszkimóknál „nyáron ugyanis a folytonos nap miatt a Holdat csak nehezen és ritka időközökben lehet észrevenni: így azután a hónapok határai bizonytalanokká válnak és az ember az idő folyásán csakis a sziklák délben vetett árnyékának hossza révén igazodhatik el. Ilyenkor a fókák, a nyári halak és a madarak vándorlása hozza hírül eme szerencsétlen vad törzseknek, hogy megjött az ideje, hogy felszedjék sátraikat és lakásaikat téliesen rendezzék be“. (Houzeau

i. m. 148—149.) A csuvasoknál „a hónapok számának és időtartamának ma már nem a hold a mérője náluk, hanem a föld megművelése, és a mezei munka egyes fázisai. Eszerint a hónapok száma is vidékenként különböző, 15, majd 13, s csak újabban az orosz naptár megismerése szállította le a hónapok számát 12-re“. (Mészáros, A csuvas ősvallás, 61.) Az északi csuvasok 13 hónapot ismernek. (U. o.) Ugyancsak 13 hónapot ismernek a Tawda, Konda és Loswa folyó melléki vogulok, az ugor osztjások, a jenissei osztjások, a minusinski tatárok, a karagasszok, a burjátok, a centrál-eszkimók. (Nilsson i. m. 174—177, 183.) 11 hónapjuk volt az Amur melléki tunguzoknak, 12 hónapnevük volt az osztják szamojedeknek, a jakutoknak, a kamsatkai itámeneknek, az ainoknak, az aleutoknak, a korjácoknak, a Behring-szoroszi eszkimóknak. (U. o. 178—182.)

⁹¹ „Huszonkét vagy talán huszonnégy századdal időszámításunk kezdete előtt az akkádiaknak volt holdszármaszása hét napos periódusuk. A holdváltozás tartamában egymás után négy ilyen periódust számláltak, azután, hogy a hónap teljes legyen, két kiegészítő napot csatoltak hozzájuk, s ezután a számlálást előlről kezdték. Tehát náluk nem egyvégtiben való mérésnek egysége forgott szóban, és különben is az ő hét napjuknak nem volt bolygónevük. Úgy látszik, hogy a zsidók olyas kezdetleges körülmények között vették át Mezopotámiától a hebdomast, mellyel réges-régen éltek. A napokat nem jelölték bolygó-nevekkel, hanem sorszámozásukra szorították. ... Az igazi hetet ellenben az jellemzi, hogy a napokat a bolygóktól tették függővé. Így tekintve a dolgot, a hét származása aránylag a közelmúltból való és szembeötlő kapcsolatban van az asztrológiai nézetekkel. Az —I. század előtt nem akadunk nyomára. ... A hét napos periódus használata lassan-lassan messzire terjedt, de általánossá nem vált. ... Perzsiába és Indiába a hebdomas nem nagyon régi időkben származott át. ... Az ó-korban a hebdomas egész Belső-Afrikában ismeretlen volt. A görögök sem ismerték ... Nagy Sándor... kora előtt. ... Rómába is csak a caesárok alatt jutott. ... Az északi tartományokban a germán népek nyilvánvalólag a babiloni hetet vették át. ... Látjuk tehát, hogy a hebdomas kissé későn érett alkotmány volt, és hogy kizárólag az óvilág polgárisult részeinek sajátja maradt“. (Houzeau i. m. 379—384.)

⁹² Az egyiptomiak a 10-es számrendszer alapján 10-ig, 100-ig, 1000-ig számoltak; (Sethe i. m. 23) az 1000-es igen sokat jelentett, mert a legrégebbi áldozati formulákban a halottaknak mindig 1000-et kívántak a kenyérből, sörből és általában is 1000-et minden jó dologból; (u. o. 15.) az előljárók címe 100; a régi mesékben 100 hordó sör és 1000 kenyér az állandó mértéke annak, amit a király jutalmul ad. (U. o. 41.)

A zsidóknál Rebekát atyafiai megáldják, hogy szaporodjon 1000-szer, való 1000-ig; (Móz. I. K. XXIV. 60.) Saul 1000-et ver meg, de Dávid 10000-et; (Samuel 18, 7.) az isten kocsija 10000-szer 1000; (Zsolt. 68, 18.) Dávid kincsei felsorolása 100000 centner arany és 1000-szer 1000 ezüst.

Az indéknél a Védák szerint az a király, aki 100 nagy ló-áldozatot tart, egyenrangú lesz Indra Istennel.

A görögöknél Heliosnak, a napistennek 7 gulyája van, mindegyikben 50 állattal (a régi 50 hétből álló esztendő megszemélyesítése?); az istenek Apolló által őrzött gulyájából Hermes 50 marhát szakít ki. Priamosnak 50 fia van, Danaosnak 50 leánya, testvérének Aegyptosnak 50 fia, Pallasnak szintén, (a Pallasztidák)

Pelasgus fiának Lykaonnak is 50 fia. Az Argonauták 50-en voltak az Argos nevű 50 evezős hajón. Az Iliasban a myrmidonoknak, a boiotoknak, az athenieknek 50 hajójuk van; Philoktetesnek 7 hajója 7×50 emberrel. Stentor kiáltása 50 emberrel ér fel; Tideous 50 ellenességét öli meg. (Hom. Ilias 4, 376.) Ilus, Ilion építője Phrighia királyától 50 ifjút és 50 hajadont kap. A Nereidák 50-en, más felfogás szerint 100-an vannak. A hekatomba az Iliasban mindig 100 tulokból áll; az Iliasban Athéné pajzsán 100 arany bojt lobog s mindenik bojt 100 tulokkal ér fel; Typhon sárkány 100 fejű, Argos 100 szemű. A hekatoncheirák 100 karúak s 50 fejük van. Gerionnak 100 marhanyája, Thébának 100 kapuja, Olymposnak 100 csúcsa van. Az achajok Odysseusról úgy emlékeznek meg, mint aki 100 hőstettet hajtott végre. (Ilias I. é.)

A khinaiak-nál a négy birodalomnak 1000 évnyi időt kívánnak, a császárnak 10000-et (M. Cantor: Geschichte der Mathematik I. 72.)

Török népeknél a 100 (dsúz), még inkább az 1000 és a 10000 (tümen = tömeg) a sok végső kifejezői. (Vámbéry i. m. 345.) Manasz születése című régi török hőségekben Manasz hőstettei között szerepel, hogy 100 lovat hajt el Khokan-ból és 1000 kimpakot Bukharából. (Vámbéry i. m. 334. V. ö. Radloff: Das Kudatku Bilik.)

Vogul osztjások hősi énekeiben az 50, 100 és 1000 igen gyakran szolgál a „sok“-nak kifejezésére, jeléül annak, hogy a 10, 20, 40, 80 szám gyakori használatáról mindinkább áttérnek a még nagyobb egységekre. Pld.: „50 apródlegény fiához szól“, „50 réne között sétálgat“, „50 nyusztot öltem“. (V. N. Gy. III. k. 1. füz. 14, 428. — IV. k. 1. füz. 12, 44, 114, 245.) A fejedelem apródjai 50 vidékről 50 teli hajóval hoztak neki halat; a larvosi hősök 50 emberrel jutnak föl a várba; a tova repülő fa az ellenfél 7 vasmacsкас hajóján kívül a hős saját emberei közül is 50-et elragad (V. N. Gy. II. kötet, 2. és 3. füzet, 0167, 0197, 0200, 0508, 0535, 0625, 0689, 0706). A 100-al kapcsolatban: „100 házass falu“, „100 hajú drága fejem“, „100 atyámnak sok sok fia“, „100 magzatot szülő kopasz hasú nőasszony“, „100 talpuk zúgását hadd hallja“, „100 lóáldozatos domb“, „járkál 100 rénborjúcskánk, futkos 100 rénbocink“, „100 jegyű jegyes fa“, „100 rovású rovásos fára hogyan birom föl számolni“, „100 nyusztbőrös 100 hódbőrös drága suba“, „100 szolgából 100 szolgálóból álló ajándékot (áldozatot) követel“, „100 páncélruha 100 kard bért követel“, „100 fejsze, 100 üst ajándékot követel“, „100 nyíllal megrakott karikás telj tegez“, „100 lépcsőjű lépcsős partfő“, „alvilági 100 vesz“ (mammuth) „100 vesz lakta örvény“. Egy irtisi osztják regében „a nép tavaszi széna 100 rakása, őszi széna 100 rakása módjára hull“. Egy regében a 7 fejű óriás hada nem fogy, jöllehet a hős 100 tavaszi, 100 őszi szénarakás módjára kaszálja le őket. Medveének szól egy híres medvevadászról, aki oly ügyes íjász volt, hogy egy levegőbe lőtt nyilat estében 3 más nyíllal át tudott löni, ez a vadász 99 medvét terített le, a 100-iknál azonban elpusztult. (V. N. Gy. I. k. Kieg. füz. VII, XXXV, XXXVI. — V. N. Gy. II. k. 2. füzet 048, 0206, 0229, 0234, 0270, 0328, 0329. 3. füzet 511, 527, 529, 0540, 0548, 0565, 0634, 0714, 0715, 0743. — V. N. Gy. IV. k. 1. füzet 12, 86, 100, 114, 120, 133, 209. — Patkanov: Irtisch-Ostjaken, II:122. — A Reguly-féle osztják hősi énekekről, Ethn. 1923. 269. — Munkácsi B. Tündér és ördögféle mithikus lények. Ethn. 1909. 181.)

Az 1000-el kapcsolatban: „isten 1000 napjára hagyom im oda“, „Toremnek 1000-ik napjáig (azaz örökké) elmaradt“, „a világ 1000

koráig (azaz mindörökre) oda lett“, „a leányos nemzedék 1000 évét együtt éltük“. (V. N. Gy. I. k. Kieg. füz. CXX. — V. N. Gy. II. k. 2. füz. 0203. 3. füz. 0599, 0608, 0672, 0753. — V. N. Gy. IV. k. 1. füzet 77, 127, 160, 172.)

A még nagyobb mennyiség kifejezésére a 8×1000 -et találjuk „8000 házu város, 8000 férfias város“, „ebfejű 8000 férfias város“, „8000 üres vár“, „8000 rénjük van“, (V. N. Gy. II. k. 3. füzet, 0500, 0550, 0564, 0587, 0692. — V. N. Gy. IV. k. 1. füzet 141, 142, 169.)

⁹³ Az Iliásban 60 gályája van Menelaosnak, az arkádiaiaknak; a boiotok gályáiban 120 ember ült; a plataeaiak és a boiotok nagy ünnepe 60 évenként tartatik. (Pausanias IX. 3). Salamon ágát az Enekek Énekében 60 erős férfi veszi körül s ugyanott 60 a királyasszonyok száma. (III. 7. II. 6.) A chaldeai litteraturában „In des Einen Hause 60 Hochzeitbälle, in des Andern Kreise 60 Sterbebälle gedenken (Cantor i. m. I 79). A babyloniai számszimbolikában „Träumereien über den Werth der Zahlen nahmen unter den religions philosophischen Begriffen der Chaldäer einen bedeutsamen Platz ein. Jeder Gott wurde durch eine der ganzen Zahlen zwischen 1 und 60 bezeichnet, welche seinem Range in der himmlischen Hierarchie entsprach“ (Cantor i. m. I 86).

⁹⁴ Ezen az úton torzul el a matematika játékos szám-misztikává (így a pithagoreusoknál, a talmudban, sőt Szt. Agostonnál is) s ezen az úton lesz a csillagászat már Babyloniában a bolygójárású hét s a hold és a nap állatköre (a zodiákus, a nakshatrák stb.) révén misztikus asztrológiává s terjed el innét nyugatra az egyiptomiakhoz és a görögökhöz, majd a többi európai népekhez. A keleti népeknél, így az indeknél, a khinaiaknál, a mongoloknál inkább a csillag (Hold, Nap stb.) imádás és a hold állatköre révén keletkeztek különböző szám-misztikumok.

Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén.

II.

A fenti adatok alapján most már felvethetjük azt a kérdést, hogy a Sárrét tűzhelyei milyen viszonyban vannak a környező területek tűzhelyféleségeivel? A *Bátky*-féle beosztás szerint (*Ethn.-Ért.* 1930:113—137.) területünk a középmagyar vagy alföldi háztípus területére esik (ismétlések elkerülése végett a háztípus lényegére nézve utalunk *Bátky* fent idézett cikkére és a *Magyarság néprajza I.* idevonatkozó részére: 217—224. old.), azonban az itt ismertetett formák lehetővé teszik, hogy a sárréti háznak az erdélyi területekkel való kapcsolatát lássuk. (A két terület egymással való érintkezésére annyit említünk meg, hogy a doboziak sűrűn jártak Erdély felé. Nagyvárad és Szalonta a legfontosabb gabonapiacuk volt, ahol a mócokkal folytattak cserekereskedést. Fából készült konyhai tárgyakért bűzát, árpát adtak. Amikor a községi erdőt huszonöt évvel ezelőtt